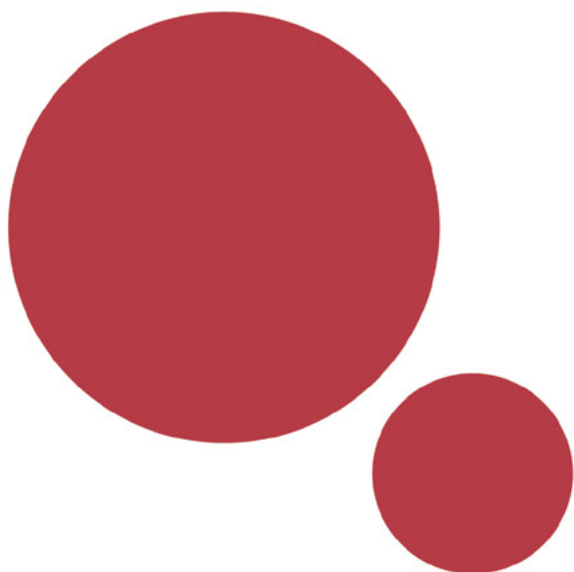

FORMALNA REAKCIJA NA IZVRŠIOCE SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA I ZLOSTAVLJANJA DJECE

Studija o dobrim praksama

Dr. sci. Srđan Vujović
Dr. sci. Gorjana Vujović

Dr. sci. Srđan Vujović
Dr. sci. Gorjana Vujović

FORMALNA REAKCIJA NA IZVRŠIOCE
SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA I
ZLOSTAVLJANJA DJECE

Studija o dobrim praksama

Sarajevo, 2021.

Naziv publikacije:

FORMALNA REAKCIJA NA IZVRŠIOCE SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA
I ZLOSTAVLJANJA DJECE
- Studija o dobrim praksama -

Izdavač: Save the Children in North West Balkans

Autori: Dr. sci. Srđan Vujović
Dr. sci. Gorjana Vujović

Vođa tima: Aida Ivković

Grafički dizajn: VISIA d.o.o.
Štampa: Grafika Šaran
Tiraž: 200

Ova publikacija izrađena je u okviru projekta „Zaustaviti nasilje nad djecom: Prevencija i rad na sprečavanju seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini“, čiju su realizaciju podržali Global Fund to End Violence Against Children i UNICEF.

Stavovi i mišljenja odgovornost su autora i ne odražavaju zvanične stavove ili mišljenja UNICEF-a.

Sva prava su zadržana. Sadržaj ove publikacije može se slobodno koristiti ili kopirati u nekomercijalne svrhe, uz obavezno navođenje izvora.

*CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo*

343.54-053.2(497.6)

VUJOVIĆ, Srđan

Formalna reakcija na izvršioce seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece : studija o dobrim praksama / Srđan Vujović, Gorjana Vujović. - Sarajevo : Save the Children, 2021. - 56 str. : ilustr. ; 30 cm

O autorima: str. 51. - Bilješke uz tekst. - Bibliografija: str. 39-43.

ISBN 978-9926-462-34-5

1. Vujović, Gorjana

COBISS.BH-ID 43535622

SADRŽAJ

POPIS SKRAĆENICA U TEKSTU	7
PREDGOVOR	8
SAŽETAK	9
1. UVOD	11
2. METODA	13
3. RAZUMIJEVANJE KLJUČNIH ELEMENATA FENOMENA SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA I ZLOSTAVLJANJA DJECE	15
3.1 Težina SIZD-a i ključni elementi	15
3.2 Pojam djeteta kao žrtve u fenomenu SIZD-a	15
3.3 Izvršilac SIZD-a: Pojam i karakteristike	16
3.3.1 Opće karakteristike izvršilaca: Na koga reagiramo?	17
3.3.2 Specifične karakteristike izvršilaca koje determiniraju adekvatne reakcije	18
3.4 Ponašanje koje predstavlja SIZD	20
3.5 Kako posmatrati reakciju na izvršioce seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece?	21
4. PREGLED PRAKSI U REAKCIJI NA IZVRŠIOCE SIZD-a U BiH	23
4.1 Prakse u reakciji prema identificiranim izvršiocima kroz krivičnopravni i penalni sistem u BiH	23
4.2 Prakse u reakciji prema identificiranim izvršiocima u BiH kroz postpenalne mjere	24
5. PREGLED DOBRIH PRAKSI U REAKCIJI NA IZVRŠIOCE U SIZD-A U SVIJETU	26
5.1 Prakse u reakciji prema izvršiocima koji nisu formalno identificirani	26
5.2 Prakse u reakciji prema identificiranim izvršiocima kroz krivičnopravni i penalni sistem	29
5.2.1 Seksualni delikti i svrha kažnjavanja u savremenom krivičnom postupku	29
5.2.2 Dobre prakse u izboru vrste i mjere sankcije i povezanih mjera	30
5.2.3 Tretman izvršilaca SIZD-a u kazneno-popravnim ustanovama	32
5.3 Prakse u reakciji prema identificiranim izvršiocima kroz postpenalne mjere	33
6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	36
7. POPIS LITERATURE	39
Naučna i stručna literatura	39
Pravni akti	43
8. PRILOZI	44
Prilog 1. Protokol za polustrukturirani intervju	44
Prilog 2. Spisak intervjuiranih eksperata/profesionalaca	46
Prilog 3. Pregled krivičnih djela seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u krivičnim zakonima u BiH u odnosu na predviđene kazne	47
Prilog 4. Prikaz maksimalnih kazni za delikte SIZD-a u Australiji	48
Prilog 5. Zakonska dobna granica za pristanak na seks u Evropi	49
Prilog 6. Faktori rizika za izvršenje SIZD-a	50
O AUTORIMA	51
RECENZIJE	52

POPIS SKRAĆENICA U TEKSTU

BDBiH Brčko distrikt Bosne i Hercegovine

BiH Bosna i Hercegovina

FBiH Federacija Bosne i Hercegovine

RS Republika Srpska

SIZD Seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece (engl. child sexual exploitation and abuse - CSEA)

PREDGOVOR

Ovo je studija o dobrim praksama i njihovim ograničenjima u reakciji prema izvršiocima seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece. Koristeći se naučnim metodama, cilj studije je napraviti prvu sistematsku analizu u ovoj oblasti u Bosni i Hercegovini, koja će dalje služiti kao osnov za pozitivne promjene u zvaničnim politikama suprotstavljanja kriminalitetu. Studija je provedena u okviru projekta „Prevencija i sprečavanje seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini“, koji implementira Konzorcij za zaštitu djece BiH, koji čine UNICEF BiH, Međunarodni forum solidarnosti Emmaus i Save the Children za Sjeverozapadni Balkan.

Iako se iz ugla građanina s prosječnim znanjima može činiti da se ovdje radi o temi koja nema mnogo dimenzija, ova studija otkriva njenu izuzetnu složenost, identificirajući mnogo pitanja koja se moraju razmotriti s ciljem adekvatnog reagiranja prema izvršiocima ove vrste antisocijalnog ponašanja. Iako su identificirane različite prakse u ovoj oblasti, za potrebe ovog dokumenta uzete su u obzir samo one koje se mogu aplicirati u društvene okolnosti u našoj zemlji, poštujući prihvaćene međunarodne standarde i važeći pravni okvir. Tako iz analiza izostaju one prakse koje zbog svog sadržaja ili načina primjene nisu adekvatne za pravnu tradiciju i savremeno pravo u Bosni i Hercegovini. Autori su nakon provedene studije kao poseban utisak o temi izdvojili činjenicu o postojanju značajnih barijera u Bosni i Hercegovini kad je riječ o prepoznavanju važnosti adekvatne reakcije na izvršioce seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece. Svjesne činjenice da adekvatnom reakcijom na izvršioce direktno štite potencijalne žrtve, evropske zemlje koje su razvile dobre prakse otklonile su takve barijere.

Poseban doprinos realizaciji ove studije, svojim pristankom da učestvuju u polustrukturiranim intervjuima i detaljnim informacijama koje su ponudili, dali su profesionalci iz domaćih i stranih pravosudnih institucija, kazneno-popravnih zavoda, kao i drugih vladinih i nevladinih tijela kojima je cilj suzbijanje seksualne eksploatacije i zlostavljanja djece.

SAŽETAK

Zbog ograničenih znanja i uskog razumijevanja samog fenomena seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece (SIZD), slika o izvršiocu ovog antisocijalnog ponašanja protkana je mnogim predrasudama među stručnom, a naročito među općom javnošću. Posljedica toga je prilično jednoličan pristup u reakciji na izvršioce, koji je prvenstveno utemeljen na krivičnopravnom i penalnom sistemu. Cilj ove studije je da se identificiraju i opišu dobre prakse u reakciji prema izvršiocima SIZD-a, koje postoje u Bosni i Hercegovini (BiH), ali naročito one koje su uspostavljene u zemljama s bogatijom tradicijom u suprotstavljanju kriminalitetu.

Provedena studija bazira se na kvalitativnim metodama prikupljanja podataka, koje uključuju analizu sadržaja dokumenata, dogmatsko-pravnu metodu i metodu ispitivanja primjenom polustrukturiranih intervjuja. Ispitanici u ovim intervjuima bili su domaći (9) i strani (12) eksperti iz oblasti i profesionalci nadležni za rad s izvršiocima SIZD-a.

Pravno određenje i razumijevanje fenomena SIZD predstavlja polaznu osnovu za razmatranje reakcije na izvršioce ovih antisocijalnih ponašanja. Osnovnim elementima fenomena SIZD-a, koji su ključni za odabir adekvatnih mjera reakcije prema izvršiocima, smatraju se (a) karakteristike djeteta kao žrtve, (b) karakteristike izvršioca i (c) manifestirano ponašanje ili radnja izvršenja. Naime, uzrast djeteta žrtve, njegova/njena zrelost, kao i spol djeteta često determiniraju stepen posljedica po žrtvu, što treba dovesti u vezu s izborom reakcije za izvršioca. S druge strane, karakteristike izvršilaca su različite pa na neke od njih treba primijeniti mjere zaštite i postupanja u njihovom najboljem interesu (npr. djeca izvršioци SIZD-a), dok se u nekim slučajevima opravdanim smatraju i dugoročne zatvorske kazne. Na kraju, nisu svi oblici SIZD-a jednako teški pa sama reakcija mora biti različita. Dok se neki od njih mogu smatrati lakim krivičnim djelima (npr. grooming), drugi oblici SIZD-a svrstavaju se u teška krivična djela.

Dobre prakse u reagiranju na SIZD mogu se podijeliti na: (1) reakciju prema onim izvršiocima koje organi formalne socijalne kontrole još nisu identificirali, (2) reakciju na izvršioce kroz krivičnopravni i penalni sistem, tj. kroz izbor i primjenu krivičnopravnih sankcija i mjera i (3) reakciju na izvršioce kroz postpenalni tretman, odnosno mjere nakon izvršenja krivičnopravnih sankcija i mjera. Zemlje koje su razvile dobre prakse na temelju utvrđenih činjenica razvijaju mjere reakcije na sva tri spomenuta nivoa.

Rezultati pokazuju da se u BiH nije uradilo mnogo kada je u pitanju reakcija na izvršioce SIZD-a, a ona se uglavnom zasniva na krivičnopravnom reagiranju u smislu primjene krivičnopravnih sankcija i mjera. Pri tome profesionalci koji su učestvovali u intervjuima izražavaju nezadovoljstvo odmjerkavanjem kazni kao i samim tretmanom ove vrste izvršilaca u kazneno-popravnim zavodima. U BiH ne postoji reakcija prema izvršiocima koje organi formalne socijalne kontrole još nisu identificirali, a jedini oblik reagiranja u smislu postpenalnog perioda je upisivanje u registar osoba koje su izvršile SIZD, koji postoji samo za područje Republike Srpske. Uvođenje ovakvog registra ima izuzetan potencijal u kontekstu dobrih praksi, ali istovremeno treba raditi na unapređenju odredbi zakona o ovom registru.

S druge strane, dobre prakse u svijetu pokazuju pozitivne trendove u radu s izvršiocima koje još nisu identificirali organi formalne socijalne kontrole. Polazeći od činjenice da veliki broj slučajeva SIZD-a ostaje neotkriven, te da veliki broj izvršilaca ne želi svjesno povrijediti dijete, razvijene zemlje odlučuju se za uspostavu kanala komunikacije s neidentificiranim (potencijalnim) izvršiocima kako bi im se pružila odgovarajuća podrška da ne bi (ponovo) izvršili djelo (npr. Velika Britanija, Njemačka, Nizozemska).

Kada je u pitanju reakcija na izvršioce SIZD-a kroz krivičnopravni i penalni sistem, najbolje prakse pokazuju da fokus treba biti na tretmanu, a ne na samoj kazni, jer su potvrđeni nezadovoljavajući efekti kažnjavanja primjenom tradicionalnih kazni. Slijedom toga identificirane su dobre prakse koje idu u dva pravca: (1) u zapadnoevropskim zemljama trend je smanjivanje broja godina izrečene kazne izvršiocu, a povećavanje broja godina obaveznog uključivanja izvršioca u tretman (npr. Njemačka i Nizozemska), (2) dok se u zemljama koje svoj sistem reakcije na kriminalitet uopće zasnivaju na kazneno-popravnim ustanovama (npr. SAD, Australija, Novi Zeland) uspostavljaju specijalizirani programi/tretmani za izvršioce SIZD-a u okviru tih ustanova. Ključni cilj takvih programa uvijek je isti – smanjiti vjerovatnoću da će izvršilac ponovo manifestirati isto ili slično ponašanje onom zbog kojeg se našao u ustanovi.

Nakon isteka izrečenih kazni i mjera prema izvršiocu, dobre prakse pokazuju da je potrebna uspostava supervizije nad tim osobama. Zbog toga se veliki broj zemalja (SAD, Australija, Velika Britanija, Hrvatska itd.) odlučuje na uspostavu registara izvršilaca SIZD-a. Ovakvi registri obično nisu javno dostupni, ali u zavisnosti od nivoa senzibilizacije društva neke države ih čine dostupnim (npr. Australija). Međutim, praksa je pokazala i izvjesne nedostatke u implementaciji registara, naročito onih javno dostupnih, pa se uspostavljaju programi podrške za izvršioce kako se oni ne bi ponovo našli u kažnjivoj zoni, odnosno izvršili neko ponašanje na štetu djece (npr. Kanada, Škotska).

S obzirom na značajno velik jaz koji postoji između uspostavljenih dobrih praksi u reakciji na izvršioce SIZD-a u svijetu i onih praksi koje se primjenjuju u BiH, preporuke za unapređenje treba usmjeriti prema početnim koracima. Prije svega, potrebno je učiniti da pitanje reakcije na izvršioce SIZD-a postane dio širih politika i strategija za prevenciju i suzbijanje SIZD-a. Međutim, kao preduslov za donošenje konkretnih mjera, koje se u ovoj oblasti mogu smatrati dobrim praksama, nameće se senzibilizacija i edukacija stručnjaka, kao i senzibilizacija opće javnosti.

1. UVOD

Iako su ponašanja koja se svrstavaju u oblast seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece (u daljem tekstu SIZD) postojala i u prvim društvenim zajednicama, najčešće su ostajala pod velom tajne i u krugu porodice, a time i izvan mogućnosti djelovanja formalne reakcije društva i države. Mali je broj slučajeva otkrivan i prijavljiv, a to su najčešće bili oni zločini s teškim posljedicama po žrtvu i njenu porodicu,¹ te su uglavnom podrazumijevali i primjenu teških kazni na izvršioce.² Upravo zbog najtežih oblika izvršenja SIZD-a, ovaj vid antisocijalnog ponašanja tradicionalno izaziva bijes i revolt javnosti, iz kojeg proizlaze zahtjevi za oštrim kažnjavanjem.³ Međutim, s obzirom na specifičnosti ovog oblika kriminaliteta, većina slučajeva nikada nije otkrivena i registrirana.⁴ Osim što veliki broj izvršilaca nije procesuiran, niti im je izrečena bilo kakva mjera/kazna, posljedica toga je da opća i profesionalna javnost nisu imali saznanja o različitim karakteristikama izvršilaca ili težini onoga što su izvršili.

Tek u drugoj polovini XX vijeka pojavljuju se prva sistematska istraživanja iz ove oblasti, a rezultati tih istraživanja doveli su do izvođenja dva značajna zaključka i to: (1) SIZD je široko rasprostranjeno u društvu,⁵ (2) načini izvršenja ovih krivičnih djela su različiti, s različitom težinom posljedice i uzrokovani različitim motivima izvršioca.⁶

Bez obzira na istaknute zaključke, pitanje seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, ipak, nije pri vrhu prioriteta država. Tako, u 2020. godini EU donosi Strategiju za efikasniju borbu protiv seksualnog zlostavljanja djece, prema kojoj države članice moraju prioritetno dovršiti provedbu Direktive o seksualnom zlostavljanju djece (2011), kojom se kao obaveza propisuje i razmatranje različitih oblika reakcije prema izvršiocima SIZD-a.

Niz dokumenata koji su nastali s ciljem obavezne zaštite djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja, uključujući obavezu kriminalizacije različitih oblika SIZD-a, u BiH dolaze kroz UN, Vijeće Evrope i Evropsku uniju (vidjeti više u Muratbegović, Vujović i Kobajica, 2018).⁷ Stoga, vrlo je važno pratiti formalnu i stvarnu usklađenost domaćih propisa i praksi sa relevantnim međunarodnim standardima.

Cilj ove studije je mapirati dobre prakse u reakciji na izvršioce SIZD-a, kako u BiH, tako i u svijetu, posmatrajući reakciju kao svaki oblik formalnog sistematskog djelovanja na izvršioce. Iako u svijetu postoji više pristupa i filozofija u reakciji na zločine, ova studija fokusirat će se samo na one pristupe koji odgovaraju pravnoj tradiciji u BiH.

⁷ Konvencija UN-a o pravima djeteta kao poseban oblik nasilja nad djecom uključuje i „seksualno nasilje“ pa obavezuje države potpisnice da zabrane sve oblike navođenja ili prisiljavanja djeteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima, eksploatacije djece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama, kao i eksploatacije djece u pornografskim predstavama i časopisima. Posebno je važan i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji te o zabrani učešća djece u oružanim sukobima. Pravni standardi Vijeća Evrope zasnivaju se na Konvenciji o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe, Konvenciji o kibernetičkom kriminalu, Rezoluciji 1307 (2002) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece, Rezoluciji 1099 (1996) Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o seksualnom iskorištavanju djece, Preporuci Komiteta ministara VE (2001)16 o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja. Standardi Evropske unije podrazumijevaju Direktivu 2011/92/EU Evropskog parlamenta i Vijeća o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2004/68/PUP.

Izvršiocima SIJD-a često se svrstavaju u „isti koš“ i nerijetko se nazivaju zajedničkim imenom „predatori“, trasirajući tako put ka pretpostavci da svi izvršiocima ovih delikata imaju iste karakteristike, odnosno da reakcija na njihova ponašanja može biti uniformna. Međutim, savremena istraživanja i uspostavljene dobre prakse u svijetu ukazuju da je stvarnost, zapravo, drugačija. Stoga, osim informativno-edukativnog karaktera, jedan od ciljeva izrade ovog dokumenta je i definiranje preporuka koje bi trebale uskladiti reakciju prema izvršiocima SIJD-a s postojećim dobrim praksama. Međutim, ne treba gubiti iz vida da naučnici i profesionalci kontinuirano rade na unapređenju dobrih praksi, pa je potrebno periodično ažurirati podatke prikupljene u ovoj studiji, a u skladu s tim i definirane preporuke. Tome svakako ide u prilog i činjenica da se načini izvršenja i pojavni oblici SIJD-a mijenjaju (uključujući ekspanziju ovih djela u digitalnom okruženju), što može dovesti do promjena u inkriminiranim ponašanjima, odnosno do novih karakteristika izvršioca, što bi iziskivalo i prilagođenu relevantnu reakciju.

Struktura studije prati logiku koraka reakcije na kriminalitet generalno, kao i specifično za SIJD. Nakon što se osigura jasno razumijevanje ključnih pojmova ovog fenomena, identificirane dobre prakse u formalnoj društvenoj reakciji prezentiraju se kroz tri segmenta: (1) reakcija prema izvršiocima koji nisu formalno identificirani, (2) reakcija kroz krivičnopravni i penalni sistem, te (3) reakcija kroz postpenalni tretman. Poredeći dobre prakse u ovim segmentima s praksama i relevantnom situacijom u BiH, ova studija završava se preporukama za unapređenje reakcije prema izvornicima SIJD-a.

2. METODA

Imajući na umu već spomenutu kompleksnost fenomena SIZD-a kao i izuzetno visok stepen različitosti u radnjama izvršenja ovih delikata, te na kraju različitosti u karakteristikama izvršilaca, ispitivanje dobrih praksi zahtijevalo je kombinaciju različitih metoda i tehnika prikupljanja podataka. S druge strane, ova studija provedena je u okviru projekta *Prevenција i sprečavanje seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini*, koji implementira Konzorcij za zaštitu djece BiH, koji čine UNICEF BiH, Međunarodni forum solidarnosti Emmaus i Save the Children za Sjeverozapadni Balkan, pa je i metodologija studije planirana u skladu s raspoloživim budžetom i interesovanjima naručilaca.

Kao metode prikupljanja podataka upotrijebljene su sljedeće kvalitativne metode:

1. *Analiza sadržaja dokumenata* obuhvatila je tri ključne kategorije izvora podataka: (a) relevantnu stručnu literaturu, (b) relevantnu naučnu literaturu, (c) prikupljene izvještaje relevantnih institucija, kako interne tako i eksterne;
2. *Dogmatsko-pravna metoda* korištena je prilikom analize domaće i strane legislative koja uređuje oblast reakcije na izvršioce SIZD-a. Naime, osim krivičnih zakona i zakona o registrima izvršilaca ovih delikata, legislativa zemalja s uspostavljenim dobrim praksama podrazumijeva i druge posebne (lex specijalis) zakone u vezi s ovom oblasti.⁸
3. *Metoda ispitivanja tehnikom intervjuiranja* aplicirana je tako da su odabrani domaći i strani eksperti s kojima je proveden polustrukturirani intervju. Naime, odabrani respondenti bili su profesionalci koji su direktno uključeni u prakse reakcije prema izvršiocima SIZD-a (socijalni radnici, psiholozi, sudije, profesionalci iz kazneno-popravnih ustanova, predstavnici NVO-a koji su uključeni u procese: (a) identifikacije slučajeva, (b) dijagnostike motiva izvršilaca i (c) tretmana izvršilaca, kao i akademski radnici čije je područje interesovanja u vezi sa SIZD-om). Preliminarno je bilo identificirano 12 domaćih i 12 stranih eksperata koje je trebalo intervjuirati.⁹ Međutim, zbog zasićenosti podataka (data saturation) tokom procesa prikupljanja, bilo je sasvim dovoljno da se intervjui devet domaćih eksperata. S druge strane, svih 12 intervju realizirano je sa stranim ekspertima.

Kao ograničenja u istraživanju potrebno je imati na umu izuzetno velika ograničenja zvaničnih statistika, ali i ograničenja u sudskoj praksi. Tako su intervjuirane osobe davale informacije na osnovu svojih profesionalnih saznanja i uopćenog znanja o SIZD-u. Ipak, iako odabrani broj ispitanika ne predstavlja reprezentativan broj, čini se da su pitanja u ovoj studiji zadržala dovoljan nivo općenitosti, tako da nije moglo doći do zablude u smislu dobrih praksi u reakciji na izvršioce.

Ova studija, uključujući i sam postupak prikupljanja podataka, provedena je u periodu pandemije COVID-19. Stoga treba napomenuti da su se intervjui vodili u vrlo specifičnoj atmosferi, nekada i na ivici dobrih praksi u vođenju intervjua. Iako je većina tih intervjua provedena pomoću online platformi (npr. Zooma), drugi dio intervjua realiziran je licem u lice (slijedeći sve preporuke za prevenciju širenja COVID-19). Osim činjenice da je pristup pomoću upotrebe online platformi predstavljao izazov s profesionalcima u čijim institucijama nije dozvoljeno korištenje komercijalnih platformi, uslovi u kojima su boravili ispitanici u trenutku intervjuiranja bili su otežavajući.

3. RAZUMIJEVANJE KLJUČNIH ELEMENATA FENOMENA SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA I ZLOSTAVLJANJA DJECE

3.1 Težina SIZD-a i ključni elementi

U ovoj studiji pod SIZD-om podrazumijeva se skup krivičnih djela propisanih krivičnim zakonom, kojima se propisuje kažnjavanje izvršilaca onih ponašanja koji za posljedicu imaju seksualno iskorištavanje i/ili zlostavljanje djeteta. Zbog toga je za razumijevanje težine ovog fenomena izuzetno važno kako je i šta propisano krivičnim zakonom. Ako je njime, naprimjer, propisano samo silovanje djeteta, trgovina s ciljem seksualne eksploatacije i sl., sasvim je očekivano da se za ova djela kaže da su izuzetno teška. Međutim, napredak u prepoznavanju štetnih ponašanja na štetu djece uslovio je da se u krivičnim zakonima nađe i opis onih ponašanja koja nisu toliko štetna kao prethodno propisana (npr. *grooming* – ponašanje u kojem izvršilac putem informaciono-komunikacionih tehnologija pokušava zakazati sastanak s djetetom)¹⁰. Zato je vrlo važno poći od perspektive da se SIZD može pojaviti kao najlakše, lako, teško i najteže krivično djelo.¹¹ To znači da zakoni propisuju lake i teške sankcije za njihove izvršioce, pa je sasvim jasno da formalna reakcija na njih ne može ni biti jednolična.

Da bi se moglo govoriti o reakciji na izvršioce SIZD-a, potrebno je osigurati jasno razumijevanje njegovih ključnih elemenata, a to su: (a) djeteta kao žrtva, (b) prestupnik ili izvršilac i (c) manifestirano ponašanje koje predstavlja seksualno iskorištavanje i zlostavljanje. Svaki od ovih elemenata ima svoje specifičnosti kada je u pitanju definicija, iako se nekada neopravdano polazi od pretpostavke da ih svi razumiju na isti način. Provedene analize u okviru ove studije ukazuju da je neophodno detaljno razmotriti specifičnosti ovih elemenata kako bi se donijela odluka o odgovarajućoj reakciji prema izvršiocima.

3.2 Pojam djeteta kao žrtve u fenomenu SIZD-a

Prema općeprihvaćenim međunarodnim standardima koji proizlaze iz Konvencije o pravima djeteta, djetetom se smatra svaka osoba koja nije navršila 18 godina. Na osnovu pregleda domaće stručne i naučne literature ustanovljeno je da se u stručnim i naučnim krugovima u BiH uglavnom zauzima identičan stav u pogledu definiranja djeteta. Međutim, dio krivičnog pravnog okvira u BiH,¹² kao i stručna literatura koja se poziva na njega razdvajaju pojam djeteta i pojam maloljetnik. Pri tome se djetetom smatra osoba koja nije navršila 14 godina života, a maloljetnikom se smatra osoba koja nije navršila 18 godina života. Posljedica toga je, naprimjer, da izvršilac koji je ostvario spolni odnos s osobom starosti od 15 do 17 godina ne može biti kažnjen za krivično djelo „spolni odnos s djetetom“. Teorijski posmatrano, dva od tri krivična zakona koja uređuju ovu oblast onemogućavaju adekvatnu reakciju prema izvršiocima seksualnih delikata na štetu djece.

Kako djeca spadaju u ranjivu kategoriju, radi fizičke, psihološke i socijalne nezrelosti, zakoni prema izvršiocima antisocijalnih ponašanja prema djeci najčešće predviđaju strožije kazne. S obzirom na to da je dobna granica koja određuje pojam djeteta prilično široka, za pravilnu reakciju prema izvršiocu veoma je važna dob žrtve. Granica koja se smatra zakonskom dobnom granicom za pristanak na spolni odnos u BiH je 14 godina (15 godina u RS-u), a ova dobna granica je među najnižim u Evropi (vidjeti ilustraciju u Prilogu 5). S namjerom da bolje regulira pitanje reakcije na izvršioce, naročito one krivičnopravne, u nekim zemljama, npr. Nizozemskoj, uvedena je i granica od 12 godina, kojom se definiraju mlađa djeca (Van der Hoeven, 2018). To omogućava profesionalcima, prvenstveno tužiocima, da zahtijevaju strožije kažnjavanje izvršilaca SIZD-a, koje propisuju i zakoni (Str-E-4, Str-E-9).

Značajno je istaći i da specifični oblici SIZD-a pogađaju dječake i djevojčice različitim intenzitetom. Naprimjer: „Seksualne radnje koje stariji dječaci imaju s odraslim ženama nekada ih uopće ne pogađaju, naprotiv, oni se osjećaju kao muškarčine u tom trenutku, potpuno nesvjesni posljedica po njihov razvoj“ (Str-E-9). S druge strane, silovanje starijeg dječaka može ostaviti posebno teške posljedice na njihovo zdravlje.

Navedene činjenice ukazuju na to da je prilikom odmjeravanja (izbora vrste i mjere) krivičnopravne sankcije važno imati na umu dob i spol žrtve, jer je sasvim očigledno da žrtve SIZD-a mogu pretrpjeti vrlo različite posljedice kada je u pitanju identično djelo. Naravno, uzimanje težine nastale posljedice je, također, izuzetno značajno prilikom određivanja reakcije prema izvršiocima.

3.3 Izvršilac SIZD-a: Pojam i karakteristike

Da bi se uopće moglo govoriti o adekvatnoj reakciji na izvršioce bilo kojeg antisocijalnog ponašanja, pa tako i na izvršioce SIZD-a, potrebno je raspolagati saznanjima o tome ko su izvršioци određenog djela ili grupe djela. Tako se razumijevanje pojma i karakteristika izvršilaca SIZD-a smatraju ključnim za donošenje ispravne odluke o reakciji prema njima.

Posmatrano formalnopravno, izvršioци SIZD-a su one osobe koje su pravosnažno osuđene za jedno ili više krivičnih djela koja su u krivičnom zakonu propisana kao krivična djela seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja (vidjeti Prilog 3). S obzirom na to da su krivična djela različita u postojećim krivičnim zakonima u BiH, kao i da su opisi radnji krivičnih djela različiti i kod onih djela koja su propisana slično, s ovog formalnopravnog aspekta izvršioци ovih krivičnih djela su različiti u RS-u, FBiH, i BDBiH, kao i sama sankcija koja je propisana za ta krivična djela. Ipak, dobre prakse ukazuju da je potrebno proširiti ovo formalnopravno gledište u reakciji na izvršioce SIZD-a, a radi najadekvatnijeg finalnog ishoda. Tako se izvršioци trebaju posmatrati u kriminološkom smislu, odnosno kao one osobe koje su počinile krivično djelo SIZD-a, bez obzira na to je li ih policija formalno registrirala ili nije. Ovakav pristup je posebno važan zbog velikog broja izvršilaca ovih krivičnih djela koji nikada neće biti otkriveni.

3.3.1 Opće karakteristike izvršilaca: Na koga reagiramo?

Istraživanja koja su provedena nad izvršiocima SIzd-a pokazala su da se u pravilu radi o osobama sa specifičnim životnim iskustvima. Rezultati istraživanja koje je provedeno na uzorku 132 odrasle osobe koje su počinile seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece pokazali su da su 73% ispitanika u djetinjstvu bili žrtve seksualnog nasilja, 65% ih je prije desete godine bilo izloženo pornografskim sadržajima, 60% je masturbiralo u ranom djetinjstvu (prije 11. godine), a 38% ih je imalo seksualne aktivnosti sa životinjama (Simons, Wurtele & Durham, 2008). Međutim, trećina ispitanika imala je sasvim normalna životna iskustva.

Istraživanja su, također, pokazala da većina osoba ima iskrivljena uvjerenja (kognitivne distorzije) o sebi i svijetu oko sebe. U tom kontekstu identificirano je pet polja u okviru kojih se najčešće kreću kognitivne distorzije izvršioca i to: 1) da su djeca seksualni objekti (pomoću kojih osoba zadovoljava svoje seksualne potrebe); 2) da seksualne aktivnosti nemaju nikakve štetne posljedice za djecu; 3) da u društvu postoji poseban sistem u kojem se izdvajaju osobe koje su nadređene i superiorne, te osobe (djeca) koje zahtijevaju poseban tretman; 4) da je svijet oko njih izuzetno opasno okruženje; 5) da je njihovo ponašanje izazvano vanjskim faktorima i bez njihove kontrole (Elliott, Beech, & Mandeville-Norden, 2013). Upravo su ova iskrivljena uvjerenja pokretači za izvršenje SIzd-a, pri čemu prestupnik na ovaj način, također, opravdava svoje manifestirano ponašanje.

Među laicima, ali i među stručnjacima iz prakse u BiH i susjednim zemljama, postoje različiti stereotipi o izvršiocima SIzd-a (Luković i Petrović 2017; Str-E-6, BiH-E-2). Finkelhor (2009) navodi sadržaj tih stereotipa, pri čemu se često misli da su u pitanju odrasli muškarci koji nastoje namamiti djecu pretpubertetskog uzrasta iz svog okruženja, s ciljem seksualnog zlostavljanja, te da su veoma otporni na bilo kakav korektivni tretman i veoma skloni recidivu, bez obzira na to jesu li za svoje prestupe kažnjeni u okviru krivičnogpravnog sistema ili nisu. Praksa pokazuje da je realnost mnogo drugačija od formiranih stereotipa. Prvo, većina prestupnika nikada ne bude uhvaćena i kažnjena, što onemogućava generaliziranje na nivou cijele populacije prestupnika. Drugo, polovina žrtava seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja jesu djeca postpubertetskog uzrasta (od 12 do 17 godina), dok trećina prestupnika nisu odrasle osobe, već djeca do 18 godina. Gotovo 14% žrtava doživjelo je nasilje od potpuno nepoznate osobe (Finkelhor, 2009).

3.3.2 Specifične karakteristike izvršilaca koje determiniraju adekvatne reakcije

Stereotipi koji postoje prema izvršiocima SIzd-a nerijetko su razlozi za neadekvatnu reakciju. Prema rezultatima ove studije, izvršioци SIzd-a imaju različite karakteristike koje je nužno uzeti u obzir prilikom raspravljanja i određivanja reakcije. Naime, to su najmanje sljedeće kategorije:

1. Dob izvršioca: Potrebno je napraviti razliku u reakciji kada su u pitanju djeca kao izvršioci SIzd-a i odrasle osobe kao izvršioci SIzd-a. Također, nužno je i među odraslim, tj. punoljetnim osobama napraviti razliku u kontekstu reakcije prema mlađim punoljetnim osobama. Ovakav pristup potpuno je usklađen s bh. pravnim okvirom, koji kroz zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima potpuno izdvaja reagiranje prema maloljetnim izvršiocima krivičnih djela. Veliki broj provedenih istraživanja pokazao je da je od ukupnog broja izvršilaca SIzd-a njih čak trećina u dobnoj grupi do 21 godinu, dok najmlađi prestupnici imaju samo 12 godina (Berelowitz et al.; 2012, Finkelhor, 2009). Dakako, kada je riječ o populaciji djece izvršilaca SIzd-a, nije primjereno, a nije ni u duhu postojećih zakona da se primjenjuju tradicionalni principi kažnjavanja. Pristup koji se primjenjuje u Engleskoj, a potpuno je u skladu sa zakonskim određenjima u BiH, temelji se na tome da u takvim slučajevima zaštitu i podršku sistema trebaju i žrtva i izvršilac, a sve radi ostvarenja principa najboljeg interesa djeteta. Kao hitna mjera reakcije treba biti zaustavljanje SIzd-a i pokretanje programa njihovog oporavka (vidjeti više u Berelowitz, Clifton, Firimin, Gulyurtlu & Edwards, 2013).

2. Spol izvršioca: U posljednjih 20 godina u nauci i praksi počinje se s istraživanjima o ženama koje su izvršile SIzd. Naime, rezultati pokazuju da postoje značajne razlike između žena i muškaraca koji su izvršili SIzd i to u: potrebama kada je u pitanju tretman, u kontekstu zaštite njihovog mentalnog zdravlja, zatim načinu na koji je djelo izvršeno, kao i faktorima rizika da se djelo ponovi (vidjeti više u Gannon i Cortoni, 2010).

3. Kognitivni deficiti: Osobe s intelektualnim smetnjama/poremećajima predstavljaju posebnu kategoriju izvršilaca. Naime, za bilo kakav uspjeh u radu s njima preporučuju se terapije i liječenje, koji bi trebali biti prilagođeni njihovim intelektualnim sposobnostima (Jones i Chaplin, 2017; Craig i sar. 2010). Također, u slučajevima kada se radi o ovim izvršiocima, i krivični zakoni u BiH omogućavaju izricanje tzv. mjera sigurnosti, kao što je obavezno psihijatrijsko liječenje. U svakom slučaju, rad s takvim izvršiocima podrazumijeva razmatranje kognitivnih, emocionalnih i bihevioralnih izazova koji se javljaju (Marotta, 2017).

4. Motiv za SIzd: Kada se ulažu naponi da se izvršilac odvrati od ponovnog činjenja istih ili sličnih djela, uvijek se razmatraju motivi koje je imao za izvršenje postojećeg djela. Naime, za rehabilitaciju odraslih počinilaca efektivan način podrazumijeva identifikaciju motiva za izvršenje pa tek onda rad na adresiranju identificiranih problema (Berelowitz, Clifton, Firimin, Gulyurtlu, i Edwards, 2013: 88). Prema motivu izvršenja SIzd-a, izvršioci se mogu podijeliti na:

- *izvršioce iz strasti ili iz požude*: U ovom slučaju u pravilu se radi o pedofilima kao izvršiocima. Prema dijagnostičkim kriterijima mentalnih poremećaja (DSM-V), pedofilija se smatra psihičkim poremećajem – *pedophilic disorder* (F65.4). Ukoliko se kod izvršioca dijagnosticira pedofilija,¹³ za odabir adekvatne mjere reakcije nužno je specificirati je li u pitanju: (1) isključivi tip – osobe koje su seksualno orijentirane isključivo prema djeci; (2) mješoviti tip – osobe koje

¹³ Izdvojena su tri kriterija na osnovu kojih je moguće dijagnosticirati pedofiliju: (a) prisutnost učestalih seksualnih fantazija, seksualnih impulsa ili seksualnog ponašanja koje je usmjereno prema djeci u periodu šest mjeseci; (b) da su te seksualne fantazije, impulsi ili ponašanja uzroci ozbiljnih poteškoća u svakodnevnom funkcioniranju osobe; (c) osoba mora imati minimalno 16 godina i biti minimalno pet godina starija od djeteta ili djece koja se spominju pod tačkom (a).

imaju seksualno interesiranje i prema djeci i prema odraslim; (3) incestni tip – osobe koje za žrtve biraju svoju djecu ili djecu s kojom su u srodstvu. Također, potrebno je voditi računa i je li osoba orijentirana isključivo prema djeci muškog spola, isključivo prema djeci ženskog spola ili prema djeci oba spola.

Treba imati na umu da kod značajnog dijela populacije postoje indikatori pedofilije, ali značajan dio njih nikada neće manifestirati takvo ponašanje. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, 1% muške populacije u Njemačkoj ima seksualnu orijentaciju koja se može definirati kao pedofilija. S obzirom na to da je u pitanju ponašanje koje se u društvu smatra izuzetno negativnom pojavom, osobe koje seksualno uzbuđuju djeca često su izložene osudama koje pojačavaju teškoće u njihovom svakodnevnom funkcioniranju, pojačavajući im stepen anksioznosti, depresivnosti i socijalne izoliranosti, što su sve faktori koji mogu doprinijeti i ubrzati ispoljavanje seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece;

- *izvršioce iz koristoljublja*: U ovim slučajevima radi se o osobama koje se uključuju u seksualnu eksploataciju djece isključivo zbog stjecanja finansijske koristi. Dakle, oni nemaju nikakve sklonosti seksualne prirode prema djeci, te uključivanje u tretmane koji su namijenjeni npr. pedofilima neće dati nikakve rezultate. U tom kontekstu za ove slučajeve smatra se da težina kazne može biti od presudnog značaja (Str-E-11, Str-E-9, Str-E-7);

- *„slučajne izvršioce“*: Prema navodima stranih eksperata (Str-E-12, Str-E-11, Str-E-9), s razvojem sistema za pružanje pomoći osobama koje smatraju da su u riziku od činenja SIJD-a, identificiran je značajan broj onih koji su zalutali u kažnjivu zonu. Naime, obično se radi o djelima povezanim s posjedovanjem ili distribucijom digitalnih sadržaja sa seksualno eksplicitnim sadržajem u kojem se pojavljuju djeca. Ovi izvršioc i najčešće nemaju nikakve sklonosti prema djeci. Oni, jednostavno, prateći trendove pornografske industrije, počinju prikupljati i one materijale u kojima učestvuju i djeca i tako inkriminiraju sebe. *„Najčešće se ta granica spušta do dobi od 12. do 14. godine djeteta, a kada postanu svjesni da na ovaj način čine kažnjivo ponašanje na štetu djece, ovakvi izvršioc i traže pomoć i prijavljuju se (Str-E-12)“*.

- *izvršioce iz drugih motiva*: Izvršioc i SIJD-a mogu imati i druge motive ili porive za izvršenje djela, koji i dalje nisu povezani s pedofilijom i to: moć i kontrola, želja za posjedovanjem/pripadanjem, revanšizam, ljubomora, ljutnja ili mržnja, pa čak i prisila od nekoga trećeg.

5. Svojstvo izvršioca prema djetetu žrtvi: U ovom slučaju nužno je razlikovati (1) izvršioce kao članove nuklearne porodice, (2) izvršioce kao poznanike žrtve, ali izvan nuklearne porodice i (3) izvršioce potpuno nepoznate žrtvi. Naime, od ovog konteksta vrlo često zavisi i intenzitet patnje koja je nanijeta žrtvi, dok istovremeno postoji vjerovatnoća da će izrečene mjere reakcije dodatno povrijediti žrtvu (npr. zatvaranje roditelja).

Izuzetno je važno imati na umu da izvršioci mogu imati više ovih spomenutih karakteristika, a to stvara posebne izazove za profesionalce u praksi kada je pitanju definiranje najboljih mjera reakcije. Naime, s obzirom na sve navedene različitosti u karakteristikama izvršilaca SIZD-a, sasvim je jasno da se ne može ni očekivati da reakcija prema izvršiocima SIZD-a bude uniformna. Naprotiv, sasvim je očekivano da adekvatna reakcija bude individualizirana i prilagođena svakom konkretnom slučaju.

Na kraju treba napomenuti da se i pravna lica mogu javiti u svojstvu izvršioca SIZD-a, međutim ova tema je izvan interesa ovog rada.

3.4 Ponašanje koje predstavlja SIZD

SIZD podrazumijeva niz ponašanja kojima se definira čitav spektar kažnjivih ponašanja protiv spolnog integriteta djece. S obzirom na činjenicu da u različitim zemljama postoje različita kažnjiva ponašanja iz ove oblasti, tako se pravne definicije ovog fenomena razlikuju (Ly, Dwyer, & Fedoroff, 2018). Upravo ova činjenica bila je inspiracija za kreiranje „Luksemburških smjernica“, odnosno Terminoloških smjernica za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja.¹⁴

U kontekstu izbora adekvatne reakcije prema izvršiocu ovih SIZD-a, posebno je važno izdvojiti da se takva ponašanja mogu ostvariti direktnim fizičkim kontaktom s djetetom i bez fizičkog kontakta s djetetom. U tom kontekstu postoje izvršioci koji nikada ne žele ostvariti fizički kontakt s djetetom s ciljem ostvarenja svojih seksualnih pobuda, ali su zbog različitih razloga to spremni uraditi u digitalnom okruženju (vidjeti više u Seto, 2015).¹⁵ S tim u vezi, u literaturi postoji više tipologija izvršilaca (vidjeti, npr., Veselinović, 2003, s. 29-30), ali se u najširem smislu mogu podijeliti na tri tipa:

1. direktni tip - prestupnici koji su počinili seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece u direktnom kontaktu s djetetom;
2. indirektni tip - prestupnici koji su počinili seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece putem interneta (online);
3. kombinirani tip – prestupnici koji su počinili i direktno i online seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece.

Razlike su identificirane i u određenim karakteristikama između osoba koje su počinile seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece u direktnom kontaktu i onih koji svoje seksualne potrebe zadovoljavaju putem „dječije pornografije“ (*child pornography offenders*). Oni su društveniji, te su veoma slični osobama iz opće populacije, imaju viši nivo obrazovanja i viši nivo intelektualnih sposobnosti. I jedna i druga grupa u djetinjstvu su bile žrtve seksualnog nasilja (Neutze, Grundmann, Scherner, & Beier, 2012). To znači da je izloženost seksualnom nasilju u djetinjstvu izuzetno značajan faktor rizika za ispoljavanje seksualnog nasilja u odrasloj dobi.

¹⁴ Dokument "Terminološke smjernice: Zaštita djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja" dostupne su i na B/H/S jezicima. Dostupno na <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Za%C5%Altita%20djece%20od%20seksualnog%20iskori%C5%Altavanja%20i%20zlostavljanja%20-%20ZA%20WEB%20SPREAD.pdf>

¹⁵ Online seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece podrazumijeva korištenje vizualnih materijala s interneta u kojima su učesnici u različitim seksualnim aktivnostima djeca ili su prikazane njihove seksualne karakteristike (Ly, Dwyer, & Fedoroff, 2018).

Na osnovu rezultata metaanalize (Babchishin, Hanson, & VanZuylen, 2015) utvrđene su razlike u određenim karakteristikama između online child pornography prestupnika i prestupnika koji su imali direktan fizički kontakt sa žrtvama i mješovitih prestupnika. Osim toga što su "direktni prestupnici" imali više fizičkog kontakta s djecom i što su online prestupnici imali više pristupa internetu, identificirane su i razlike u psihološkim karakteristikama. Direktni i mješoviti prestupnici imali su više indikatora antisocijalnog ponašanja u odnosu na online prestupnike. Online prestupnici pokazivali su više empatije za žrtve i imali su jače barijere u kontekstu ostvarivanja direktnog fizičkog kontakta sa žrtvama od „direktnih prestupnika” i mješovitih prestupnika. Mješoviti prestupnici češće su imali dijagnozu pedofilije u odnosu na online prestupnike.

Istraživanje koje se zasnivalo na analizi kriminalne karijere osoba koje su počinile seksualno nasilje nad djecom pokazalo je da su prestupnici koji su počinili SIZD fizičkim kontaktom s djecom u najvećem riziku da ponove prestup nakon što odsluže zatvorsku kaznu, dok su child pornography offenders u najmanjem riziku za ispoljavanje seksualnog nasilja nad djecom putem fizičkog kontakta (Seto & Eke, 2005).

Dobre prakse u inkriminacijama SIZD-a pokazuju da je ovu dimenziju potrebno uzeti u obzir prilikom izbora reakcije prema izvršiocu. Tako nizozemski zakon predviđa različito kažnjavanje za izvršioce u zavisnosti od toga (1) je li korištena sila i prijetnja i (2) je li došlo do penetracije u tijelo. Pri tome je od izuzetne važnosti definirati pojam penetracije.¹⁶

3.5 Kako posmatrati reakciju na izvršioce seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece?

Mjere reakcije prema izvršiocima SIZD-a, prije svega, trebaju biti dio sistema koji je izgrađen na valjanim činjenicama i ojačan nizom strateških mjera i aktivnosti. Tako su Evropska unija (European Commission, 2020), SAD (US Department of Justice, 2016) i mnoge države donijele strategije za suprotstavljanje SIZD-u, a dio tih strategija predstavlja i set mjera o reakciji na izvršioce. Nasuprot tome, osim toga što u BiH ne

postoji kontinuitet izrade strateških dokumenata u ovoj oblasti, oni koji su, ipak, kreirani, uopće ne uključuju pitanja reakcije na izvršioce.¹⁷

Svaki oblik kriminaliteta karakterizira izvjestan broj slučajeva, formalno registriranih ili ne, u kojima izvršilac ostaje nepoznat ili zbog drugih razloga izvan domašaja krivičnogpravnog sistema. S obzirom na činjenicu da je ovo vrlo često slučaj kada je riječ o SIZD-u, te s obzirom na činjenicu da su izvršioци takvih ponašanja obično i povratnici u vršenju istih ili sličnih djela, postoji izuzetno velika potreba za **(1) reakcijom prema onim izvršiocima koji još nisu formalno identificirani od nadležnih organa**. S druge strane, kada je u pitanju reakcija na izvršioce koji su formalno identificirani, ona se treba

¹⁶ Strogo tumačenje penetracije kao umetanje penisa počinioca u vaginu žrtve smatra se potpuno zastarjelim. Naime, tokom godina došlo je do uključivanja mnogih vrsta penetracije (digitalno, predmetno itd.) u bilo koji tjelesni otvor. Također, ako zlostavljanje muške žrtve uključuje penetraciju od počinioca, to se, također, treba kvalificirati kao penetracija u optužnici protiv počinioca.

¹⁷ Vidjeti npr. Akcioni plan za zaštitu djece i sprječavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2014-2015 (Ministarstvo sigurnosti BiH, 2014), i Akcioni plan za zaštitu djece od pornografije (MUP RS, 2020)

posmatrati kroz (2) utjecaj na izvršioce kroz krivičnopravni i penalni sistem, tj. izbor i primjenu krivičnopravnih sankcija i mjera, i (3) utjecaj na izvršioce kroz postpenalni tretman, odnosno tretman nakon primjene krivičnopravnih sankcija i mjera.

Da bi reakcija bila svrsishodna, prilikom razmatranja svakog od spomenutih nivoa reakcija u obzir se moraju uzeti prethodno opisane opće i specifične karakteristike izvršilaca (dio 3.3.1. i 3.3.2). Drugim riječima, naprimjer, nije adekvatno da se primijeni jednaka reakcija prema (1) izvršiocu koji je maloljetan i počinio je djelo povezano sa stvaranjem pornografskih sadržaja prema djetetu koje je približne životne dobi, i (2) odraslom izvršiocu koji je ostvario više krivičnih djela SIZD-a prema djeci mlađoj od 12 godina ostvarenjem direktnog fizičkog kontakta sa žrtvama.

4. PREGLED PRAKSI U REAKCIJI NA IZVRŠIOCE SIZD-a U BiH

Reakcije na društveno neprihvatljiva ponašanja u prvom redu zavise od propisa koji stoje na dispoziciji profesionalcima. Osim propisa koji uređuju kaznenu politiku (u BiH su to krivični zakoni), postoje i drugi zakoni kojima se mogu direktno odrediti načini postupanja prema izvršiocima. U skladu s tim, u BiH trenutno se može govoriti o reakciji na izvršioce SIZD-a kroz (a) krivičnopravni i penalni sistem, u smislu izbora vrste i mjere krivičnopravne sankcije, i njenog izvršenja i (b) nadzor nad izvršiocima nakon odsluženja kazne, i to samo u RS-u. Dakle, djelovanje na izvršioce koji nisu formalno registrirani potpuno izostaje iz praksi u BiH.

4.1 Prakse u reakciji prema identificiranim izvršiocima kroz krivičnopravni i penalni sistem u BiH

Krivični zakoni koji u BiH propisuju djela SIZD-a jesu entitetski krivični zakoni (Krivični zakon FBiH i Krivični zakonik RS) i Krivični zakon BDBiH. Ovi zakoni propisuju međusobno različita krivična djela SIZD-a, a to znači da određena ponašanja koja predstavljaju krivično djelo u RS-u istovremeno ne predstavljaju krivično djelo u FBiH i BDBiH (vidjeti Prilog 3). S aspekta kaznene politike zakonodavca, može se reći da su za propisana krivična djela predviđene zatvorske kazne u dužini trajanja sličnom kao u susjednim zemljama (Srbija, Hrvatska, Crna Gora), kao i u evropskim zemljama.

Osim u Krivičnom zakoniku RS-a, u ostalim krivičnim zakonima ne postavljaju se dobne granice djeteta žrtve, koje bi služile prilikom odmjeravanja kazni. Također, za razliku od zakona u Evropi, krivični zakoni u BiH ne propisuju decidno šta se mora uzeti u obzir kada je u pitanju radnja izvršenja djela. Tako se ne propisuje je li od značaja za izricanje kazne sama penetracija i šta uopće znači penetracija.

U svim fazama krivičnog postupka na izvršioce SIZD-a u BiH gleda se kao i na izvršioce drugih krivičnih djela, a to znači da profesionalci prema svima njima imaju jednak pristup (BiH-E-7). Naime, ne postoje posebne prakse postupanja prema ovoj grupi izvršilaca niti za vrijeme provođenja istrage niti za vrijeme trajanja pritvora (U narednim sekcijama prikazane su dobre prakse u vezi s ovim pitanjem). Kao posljedica njihovog nepostojanja, u BiH se dešavaju slučajevi stigmatizacije osoba koje nisu izvršile SIZD samo zato što su bile predmet istrage. „Bude nam jako žao kada uradimo neku od istražnih radnji (npr. pretres) prema osobi za koju se kasnije ispostavi da nema veze s djelom, ali je već kasno, u kontekstu njegove porodice i njegove zajednice“ (BiH-E-7). Također, poznat je čak i slučaj samoubistva jednog od izvršilaca za vrijeme boravka u pritvoru.

Za razliku od evidentiranih dobrih praksi, sudovi BiH nemaju nikakav poseban format za pisanje presuda.¹⁸ Stoga vrlo često na osnovu njih nije jasno zbog čega se konkretnom izvršiocu izriče određena vrsta i mjera krivične sankcije (BiH-E-9; BiH-E-6). Tako i zavodske institucije dobijaju ograničene informacije na kojima bi eventualno mogle zasnivati svoj tretman.

18 Osnovni dijelovi presude utvrđeni su zakonima o krivičnom postupku u BiH

Izvršiocima SIZD-a u BiH u pravilu se izriču zatvorske kazne, te se upućuju na izdržavanje u zavodske institucije širom BiH. Zavodske institucije posmatraju izvršioce seksualnih delikata, uključujući izvršioce SIZD-a, kao i sve ostale zatvorenike. Naime, polazi se od pretpostavke da izvršioci SIZD-a imaju određene poremećaje ličnosti, odnosno da nisu bolesni. Ovi izvršioci se ne uključuju u posebne tretmane s ciljem njihove uspješne reintegracije u zajednicu, tj. da ne ponove isto ili slično krivično djelo. Rad sa izvršiocima SIZD-a u zavodskim institucijama, kao i u drugim organima, ograničen je zbog nedovoljnih kadrovskih kapaciteta nadležnih organa, kao i zbog nedovoljne obučenosti postojećih kadrova (BiH-E-2, BiH-E-3). Slične prakse pronađene su i u zemljama regiona (vidjeti, npr., Radojković i Petković, 2017).

4.2 Prakse u reakciji prema identificiranim izvršiocima u BiH kroz postpenalne mjere

Kada je riječ o dijelu reakcije na izvršioce nakon što odsluže kaznu, Krivični zakonik RS-a predviđa vođenje trajnih evidencija i nadzora nad izvršiocima SIZD-a.¹⁹ Naime, u 2018. godini usvojen je Zakon o posebnom registru osoba pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zlopotrebe i iskorištavanja djece. Ovim zakonom propisuje se sadržaj i obim podataka o izvršiocima krivičnih djela učinjenih na štetu spolnog integriteta djeteta, njihovo čuvanje, kao i uslovi za davanje podatka iz ovog registra. Osoba koja je pravosnažno osuđena za krivično djelo SIZD-a dužna je da se u roku 15 dana od dana izdržane kazne javi nadležnoj organizacionoj jedinici Ministarstva unutrašnjih poslova po mjestu stanovanja, te da se svakih šest mjeseci od dana izdržane kazne lično javlja tom organu (član 11). Nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova obavezna je fotografirati osobu koja ima obavezu javljanja propisanu u stavu 1. ovog člana prilikom svakog javljanja. Osoba upisana u Registar dužna je obavijestiti o svakom putovanju izvan mjesta stanovanja, odredištu i dužini trajanja putovanja najkasnije 24 sata prije putovanja, te u roku tri dana prijaviti svaku promjenu ličnih podataka, o čemu se obavještava organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova nadležna za vođenje Registra (član 12). Izvršiocima koji su upisani u Registar utvrđuje se i obaveza uzdržavanja od posjećivanja mjesta i objekata u kojima se okupljaju djeca, kao što su školske zgrade, školska dvorišta, vrtići, igrališta, igraonice, dječije manifestacije i slično. Za slučaj kršenja odredbi ovog zakona za izvršioce se predviđa novčana kazna u iznosu od 1.000 KM do 5.000 KM ili kazna zatvora u trajanju od 30 do 60 dana.

Član 5. ovog zakona eksplicitno navodi da će podaci iz Registra biti trajno sačuvani i neće se brisati. Međutim, zakon propušta definirati kako se primjenjuju njegove odredbe ako je djelo izvršilo dijete, odnosno maloljetna osoba. Naime, Zakonom o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku definirano je da se evidencije o osuđivanosti maloljetnika brišu u periodu od jedne godine nakon izvršenja kazne. S duge strane, ovaj zakon prilikom opisa „Shodnosti primjene odredaba drugih zakona“ (član 11) ne spominje Zakon o posebnom registru.

Uspostavljeni Registar nije javni registar, nego se njemu može pristupiti samo po zahtjevu. Posebno je važno primijetiti, a što proizlazi iz provedenih analiza, da postojeći Registar uključuje ne samo izvršioce pedofile (kao kategoriju koja posebno teško odolijeva ponovnom izvršenju), nego i bilo koji drugi oblik SIZD-a, uključujući čak i trgovinu djecom i sl.²⁰

Uspostavljena praksa se svakako može smatrati pozitivnom, ali prema riječima eksperata potrebno je redovno i sistematski pratiti njegovu primjenu, porediti sa sličnim međunarodnim praksama i kontinuirano je unapređivati (BiH-E-1, BiH-E-4). Upravo su u tom pravcu i definirane strateške aktivnosti u Akcionom planu za zaštitu djece od pornografije, koje podrazumijevaju praćenje njegove primjene i unapređenje odredbi (MUP RS, 2020).

Na kraju je potrebno navesti da je prostorna važnost ovog zakona u vezi sa samo jednim dijelom teritorije BiH, tj. samo sa teritorijom RS-a. S druge strane, veći dio teritorije BiH ostaje bez sličnog zakona, iako su postojale određene inicijative (BiH-E-6).

20 1) trgovina djecom (član 146), 2) obljuba s djetetom mlađim od petnaest godina (član 172), 3) spolna zloupotreba djeteta starijeg od petnaest godina (član 173), 4) navođenje djeteta na prisustvovanje spolnim radnjama (član 174), 5) iskorištavanje djece za pornografiju (član 175), 6) iskorištavanje djece za pornografske predstave (član 176), 7) upoznavanje djece s pornografijom (član 177), 8) iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja djeteta (član 178), 9) zadovoljenje spolnih strasti pred djetetom (član 179), 10) navođenje djeteta na prostituciju (član 180).

5. PREGLED DOBRIH PRAKSI U REAKCIJI NA IZVRŠIOCE U SIZD-A U SVIJETU

5.1 Prakse u reakciji prema izvršiocima koji nisu formalno identificirani

S ciljem izrade smjernica u borbi protiv seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u Abu Dhabiju održan je samit 2015. godine, a kao jedna od ključnih inicijativa koja se javila jeste formiranje sistema podrške (*Offender support systems*) osobama koje su počinile seksualni prestup prema djeci ili osobama koje imaju seksualno interesovanje prema djeci, ali ga još nisu ispoljile. Osim svoje primarne namjene, sistem bi bio namijenjen djeci prestupnika i osobama koje su im bile bliske. Naime, program bi trebao biti uspostavljen na principu anonimnog broja telefona na koji bi se mogle javiti osobe koje su zabrinute za svoja seksualna interesovanja, pri čemu bi imali priliku razgovarati s profesionalcima koji bi ih mogli uputiti na mjesto gdje bi mogli dobiti adekvatnu pomoć prije nego što počine krivično djelo. Sistem bi trebao pružiti podršku članovima porodice i prijateljima samog izvršioca. Posebna prednost ovog programa je što bi on trebao omogućiti mjerenje napretka učesnika u kontekstu ispoljavanja seksualnog interesovanja prema djeci. Treba reći da se ovakva inicijativa temelji na odredbama Direktive 2011/93/EU.

Dvije dobre prakse koje su proizašle iz ovih smjernica jesu program *Troubled Desire*, koji je primijenjen u Njemačkoj, a zasniva se na nacionalnoj strategiji za pomoć osobama koje imaju seksualno interesovanje prema djeci, i program *The Lucy Faithfull Foundation*, uspostavljen u Velikoj Britaniji, koji se, također, zasniva na principima pomoći svim osobama koje su potencijalni počinioci, ali i žrtvama SIZD-a.

Primjer dobre prakse uspostavljene u Njemačkoj zasnovan je na naučnoistraživačkim projektima iz ranijeg perioda. Naime, 2005. godine projektovan je *The Prevention Project Dunkelfeld (PPD)* Njemačka, s ciljem prevencije seksualnog prestupništva nad djecom pomoću terapije. Medijskom kampanjom inicirano je ohrabrivanje za samoprijavlivanje osoba koje imaju seksualnu fiksaciju na djecu. Tretmani su se zasnivali na kognitivno-bihejvioralnom pristupu, pri čemu su korištene farmakološke, psihološke i intervencije usmjerene na seksualno ponašanje. Ciljevi tretmana su se odnosili na povećanje motivacije za promjenu, učenje tretmana samoposmatranja (uključujući i seksualne fantazije i interesovanja), učenje strategija za kontrolu i regulaciju emocija, kao i strategija za regulaciju seksualnog ponašanja, razvijanje empatije za djecu nad kojom je izvršeno seksualno nasilje. U pitanju su bili grupni tretmani tokom jedne godine. Beier, et al. (2015) testirali su program na 53 ispitanika koja su se dobrovoljno prijavila na tretman (osobe koje su imale seksualnu fiksaciju na djecu). Rezultati istraživanja su pokazali da su ispitanici nakon tretmana imali slabiji osjećaj usamljenosti, povećanu empatiju za djecu žrtve seksualnog nasilja, slabije podržavajuće stavove prema seksualnom zlostavljanju djece i slabiju preokupiranost seksom u odnosu na testiranje na početku tretmana. Studija provedena u Njemačkoj pokazala je da dobre prakse u reakciji treba pomjerati prema tretmanu i liječenju izvršilaca (vidjeti više u: Beier, Ahlers, Goecker et al., 2009; Ospina, 2019).

Projekat je trajao tri godine, no kako su rezultati bili zadovoljavajući, prerastao je u nacionalnu strategiju poznatu pod sloganom „Nemoj počiniti“ (*Don't offend*).²¹ Osobe koje osjećaju seksualnu privlačnost prema djeci i adolescentima imaju mogućnost zatražiti pomoć putem internetske stranice *Troubled Desire*. Kako je njemačka vlada prepoznala da je na osobe koje imaju seksualne fantazije prema djeci moguće preventivno djelovati, tako da ih nikada ne ispolje, omogućila je svakoj osobi koja želi pristupiti liječenju, besplatan terapijski i psihoterapijski tretman. U Njemačkoj je osobama sa seksualnom orijentacijom na djecu, čak i ako su počinile prestup, omogućeno da u potpunoj privatnosti pristupe tretmanu liječenja, pri čemu terapeut ne smije klijenta prijaviti za počinjeno krivično djelo. S druge strane, u nekim zemljama u kojima se pokušao replicirati model, ali je postojala obaveza terapeuta da klijenta prijavi organima formalne socijalne kontrole, rezultati su bili mnogo lošiji.

Po identičnim principima kao u Njemačkoj, uspostavljena je dobra praksa i u Nizozemskoj. Kao izuzetno veliki uspjeh oni ističu svakog potencijalnog izvršioca koji se sam prijavio, jer vjeruju da je statistički mala vjerovatnoća da bi ga otkrili državni organi (Str-E-3). Zbog toga je jedini cilj da se radi s potencijalnim izvršiocom da on ne bi (ponovo) manifestirao svoje ponašanje, dok se potpuno u drugi plan stavlja činjenica je li ranije vršio određena djela. Prilikom komunikacije u okviru ovog programa, državnim organima je zabranjeno da vrše nadzor/snimanje komunikacije.

The Lucy Faithfull Foundation (Velika Britanija) je fondacija koja nudi programe pomoći osobama koje imaju seksualne fantazije o djeci, ali ih nisu realizirale, osobama koje su počinile seksualno iskorištavanje i zlostavljanje i njihovim porodicama, te žrtvama seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja. Fondacija ima razrađen jednogodišnji program rada s izvršiocima ili s potencijalnim izvršiocima. Cilj im je da preventivno djeluju da se SIJD uopće ne desi, ali i da spriječe ponavljanje prestupa ukoliko se već manifestira od osobe koja se sama prijavila. Smatraju da je mnogim prestupnicima nužno pružiti adekvatnu podršku i pomoć u kontekstu razvijanja sposobnosti za upravljanjem vlastitim emocijama i ponašanjima i na taj način im pružiti šansu da žive normalan život u skladu s društveno prihvaćenim normama. U izvještaju za period 2018/2019. godine navode da je 5.388 ljudi dobilo savjet ili podršku putem telefonske linije za pomoć, a više od 610.000 ljudi posjetilo je sajt fondacije.

Ključne aktivnosti koje provodi *The Lucy Faithfull Foundation* prema potencijalnim izvršiocima podijeljene su u osam cjelina:

1. Procjena rizika i pružanje pomoći: U okviru ove aktivnosti profesionalci prave procjenu rizika i plan intervencije za odrasle osobe koje su već počinile krivično djelo SIJD-a, u kontekstu recidiva, te procjenu rizika i plan intervencije za odrasle osobe i djecu koji krivično djelo nisu počinili, ali su u riziku da ga počine;
2. Savjetovanje: Tim stručnjaka pruža savjete u kontekstu zaštite djece svima koji za to iskazu potrebu;

3. Anonimna telefonska linija: Namijenjena je svima koji sumnjaju na seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece: 1) odraslim ljudima koji su zabrinuti za ponašanje drugih odraslih ljudi i djece; 2) osobama koje su zabrinute za svoje seksualno ponašanje i misli, uključujući ponašanje na internetu; 3) prijateljima i porodici osoba koje su uhapšene zbog seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, uključujući i online prestupnike; 4) svim ostalim osobama koje iz nekog razloga sumnjaju na seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece;

4. Program savjetovanja za osobe koje su počinile online seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece: Program se realizira kao desetosedmični kurs za grupe od 6 do 10 osoba koje su počinile krivično djelo seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece na internetu. Program vode obučeni profesionalci koji pomažu osobi da analizira svoje prestupničko ponašanje, u strukturiranom i sigurnom okruženju i rade na razvijanju strategija koje će osobi omogućiti da u budućnosti ne ponovi sličan prestup;

5. Program savjetovanja za porodice osoba koje su počinile online seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece: Program se realizira u pet sesija za grupe od po šest osoba, a cilj programa je: da se osobe informiraju o činjenicama o seksualnom iskorištavanju i zlostavljanju djece; da se odgovori na pitanje zašto je to moralo biti učinjeno, koje često sebi postavljaju članovi porodice prestupnika; da im se pomogne da naprave planove za budućnost; te da im pruže emocionalnu podršku s obzirom na to da članovi porodica često bivaju socijalno izolirani i izloženi izuzetno intenzivnom stresu;

6. Program informiranja mladih ljudi: Ovaj program odnosi se na edukaciju koja je namijenjena mladim ljudima koji su već imali kontakt s organima formalne socijalne kontrole radi neadekvatne upotrebe interneta. Program obuhvata edukaciju o tome kako se zaštititi na internetu, pruža informacije o rizičnim ponašanjima na internetu i o tome šta je legalno, a šta nelegalno u digitalnom okruženju. Jedan od ciljeva programa je i to da kod mlade osobe razvije strategije kako njeno ponašanje ne bi postalo "kriminalno".

7. Program podrške za osobe koje sumnjaju da je njihovo ponašanje na internetu prestupničko: Ovaj program omogućava da osoba anonimno prođe kroz različite module samopomoći, s ciljem mijenjanja ponašanja, pri čemu su uvijek dostupni operateri koji su zaduženi za davanje odgovora na sva pitanja i razgovor o napretku u kontekstu promjene;

8. Program namijenjen osobama koje su zabrinute zbog svojih seksualno obojenih misli o djeci.

U svakom slučaju, ispitanici u ovoj studiji preporučili su praćenje ovih praksi, ali i istovremenu kontekstualizaciju za zemlje u kojima se treba uspostaviti. Nerijetko, uspostavljanje ovakvih programa zavisi od nivoa senzibiliziranosti opće, ali i stručne javnosti (Str-E-10, Str-E-8, Str-E-2).

Ipak, kada je u pitanju stručna podrška, u kontekstu psihološke pomoći najefikasnija u smjeru smanjenja recidiva, u odnosu na sve druge tretmane i kazne, pokazala se kognitivno-bihevioralna terapija. Naime, prvo je potrebno procijeniti nivo rizika za recidiv, a nakon toga planirati tretman koji bi se sastojao od supervizije (za osobe koje su u manjem riziku od recidiva), do učestalih terapijskih seansi (za osobe koje su u velikom

riziku za recidiv). Rezultati pregleda istraživanja koja su bavila ispitivanjem faktora rizika koji su ključni i za žrtve i za počinioce SIZD-a (Radford, Allnock, Hynes, 2015).²²

Vrijeme potrebno za tretman, također, varira u zavisnosti od procijenjenog rizika, te bi za osobe koje su pod manjim rizikom bilo potrebno između 80 i 120 sati tretmana, dok bi za osobe koje su pod velikim rizikom bilo nužno prosječno 300 sati tretmana. Nužno je odrediti i ključne faktore na koje se tretmanom želi utjecati, pri čemu je potrebno definirati šta se tretmanom želi postići i koje promjene kod prestupnika postići. Praktične implikacije kognitivno-bihevioralnog tretmana odnose se na direktne promjene u stavovima i kognitivnim distorzijama (pogrešnim uvjerenjima), razvoj sposobnosti adekvatnog rješavanja problema, poboljšanje seksualnih, intimnih i socijalnih odnosa, te razvoj sposobnosti kontrole seksualnih impulsa, što je direktno povezano s kontrolom neadekvatnog (devijantnog) seksualnog uzbuđenja (Yates, 2003).

5.2 Prakse u reakciji prema identificiranim izvršiocima kroz krivičnopravni i penalni sistem

5.2.1 Seksualni delikti i svrha kažnjavanja u savremenom krivičnom postupku

Različiti seksualni delikti su kroz historiju bili tretirani u krivičnim zakonima. Mnogi od tih delikata su dekriminalizirani u savremenom krivičnopravnom sistemu, dok su se u međuvremenu kriminalizirali drugi oblici ponašanja protiv seksualnih sloboda (Grubić-Radaković, 1990). To se posebno odnosi na SIZD. Upravo je Direktiva o seksualnom zlostavljanju djece (2011) osnov za dobre prakse uspostavljene u evropskim zemljama kada je u pitanju kriminalizacija SIZD-a, ali i sama reakcija na izvršioce.

Kako bi se razumjela opravdanost krivičnopravne reakcije na izvršioce SIZD-a, potrebno je razmotriti koncept svrhe kažnjavanja uopće. Veliki broj autora modernu politiku suprotstavljanja kriminalitetu započinje pregledom od 1945. godine, kada dolazi do razvoja koncepta „društvene odbrane“. Ne ulazeći u eksplanaciju različitih pravaca u okviru ovog koncepta, za potrebe ovog rada važno je istaći njihove zajedničke karakteristike, koje su izuzetno značajne za razvoj savremenog krivičnog prava, a Mladenović (1981) ih izlaže u pet elemenata:

1. Ispaštanje više nije cilj kazne;
2. Priznavanje ideje „opasnosti“ i prihvatanje novih sredstava i koncepata reakcije;
3. Neophodnost naučnog saznanja o krivičnom djelu i ličnosti počinioca;
4. Održiva resocijalizacija počinioca;
5. Humanizacija u postupanju.

Utjecaj škole društvene odbrane bio je veoma jak čak i na međunarodnom nivou (Ignjatović, 2009), a kao dokaz Srzentić et al. (1998) navode formiranje „Sekcije za društvenu odbranu“ 1948. godine, u okviru Ujedinjenih naroda. Tako su predložena standardna

²² Većina identificiranih faktora rizika zajednički su i za žrtve i za počinioce. Faktori su grupisani prema općenitosti, pri čemu je svaka od manje općih grupacija faktora sadržana u široj grupaciji. U tom kontekstu, naprimjer, grupacija faktora koja je definirana kao individualni faktori dio je šire grupacije koja je definirana kao porodični faktori i interpersonalni odnosi. Za svaku od navedenih grupa faktora predviđene su i grupe mjera prevencije (vidjeti više u Radford, Allnock, Hynes, 2015: 21). Ilustracija s popisom faktora rizika dostupna je kao Prilog 6.

minimalna pravila za postupanje s osuđenima, a čitav „moderni sistem“ reagiranja počiva na principima resocijalizacije, individualizacije i humanosti u postupanju s osuđenima (Ignjatović, 2005).²³

Svrha kažnjavanja prema krivičnom pravnom konceptu u BiH ogleda se u (1) sprečavanju učinoca da ubuduće čini krivična djela i njegovom prevaspitavanju, te utjecaju na druge da ne čine krivična djela, kao i (2) izražavanju društvene osude za krivično djelo, razvijanju i jačanju odgovornosti i svijesti kod građana o opasnosti i štetnosti krivičnih djela i opravdanosti kažnjavanja, te neophodnosti poštovanja zakona. Međutim, prema ključnim autoritetima iz oblasti suprotstavljanja kriminalitetu, osim krivičnog pravnog koncepta treba izdvojiti i penološki i kriminološki koncept. Naime, njihova sinteza danas je temelj politike suprotstavljanja kriminalitetu (Cvitanović, 1999).

Kriminologija kao samostalna naučna disciplina za predmet ima etiologiju i fenomenologiju kriminaliteta, ali i društvenu reakciju na kriminalitet. Shvatajući kaznu kao transdisciplinarnu kategoriju, Cvitanović (1999) navodi da se svrha kažnjavanja u kriminološkom smislu može posmatrati kroz tri cjeline i to:

1. izbor vrste i mjere kazne, kojim se postiže individualizacija kazne s ciljem popravljanja počinioca, ali i adekvatna satisfakcija (obeštećenje) za žrtvu;
2. alternativne mjere, kojima se izbjegava nepotrebno kažnjavanje;
3. prognozu globalne i posebne kriminalne fenomenologije, ali i prognozu pojedinačnog slučaja.²⁴

Na osnovu navedenog čini se jasnim da ni u savremenom društvu ne postoji općeprihvaćen model društvene reakcije na kriminalitet, jedinstven stav o osnovu za reagiranje, niti jedinstven stav o svrsi reagiranja. Kakva će biti reakcija zavisi od političke volje, ali i prostora na kojem se ta reakcija provodi (Kovč, 2001), a ona se može adekvatno mijenjati jedino naučnim radom i politikom zasnovanom na činjenicama.

5.2.2 Dobre prakse u izboru vrste i mjere sankcije i povezanih mjera

Na osnovu rezultata ove studije može se reći da se Nizozemska često uzima kao primjer zemlje s izuzetno visokim nivoom usklađenosti s Direktivom 2011/93/EU, pa tako i kao dobar primjer za krivičnom pravnu reakciju. Iako to može djelovati iznenađujuće, Nizozemska nema oštre kazne za SIKD (Van der Hoeven, 2018).²⁵ Međutim, za razliku od krivičnih zakona u BiH koji kao kaznu propisuju samo kaznu zatvora i novčanu kaznu, nizozemski zakoni omogućavaju širok spektar kazni i mjera kojima se reagira na izvršioca. To je, prije svega, omogućeno time što oblast reakcije na izvršioca SIKD-a nije uređena jedino krivičnim zakonom, pa sudija može izabrati mjeru iz bilo kojeg relevantnog zakona

²³ Ovi principi međusobno su povezani, jer bez individualnog tretmana, koji je usmjeren na popravljanje počinioca do te mjere da može biti reintegriran u zajednicu, nema ni resocijalizacije kao svrhe kažnjavanja. Resocijalizacija se u tom smislu može shvatiti kao „prevaspitavanje prestupnika i njegovo osposobljavanje da poštuje društvene norme, da bi se na toj osnovi ponovo uključio u zajednicu i postao njen koristan član“ (Ignjatović, 2005: 384).

²⁴ Navode Cvitanovića potvrđuju Stout et al. (2008) raspravljajući o zadacima primijenjene kriminologije.

²⁵ U poređenju s kaznama iz krivičnih zakona u BiH, može se reći da su kazne značajno blaže.

kako bi ta mjera bila adekvatna. Tako u ovoj zemlji postoje posebni zakoni o groomingu ili posebni zakoni o SIZD-u počinjeni zloupotrebom položaja i sl.²⁶

Prema zvaničnim izvještajima kazna zatvora za SIZD u Nizozemskoj izriče se tek za 57% osuđenih izvršilaca, a prosječna dužina trajanja zatvorske kazne iznosi nešto manje od godinu (*Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen*, 2016). Može se reći da je kaznena politika sudova prilično blaga, a u odnosu na ionako blagu kaznenu politiku zakonodavca. Međutim, objašnjenje treba tražiti u tri sfere: (1) širokom spektru propisanih ponašanja SIZD-a za koja se goni po službenoj dužnosti, a među kojima postoji značajan broj lakših oblika krivičnih djela, (2) mogućnosti izbora drugih oblika korektivnih mjera za koje se vjeruje da daju bolji efekat, i (3) značajnom broju djece i mladih koji se javljaju kao izvršioци.

Osim klasičnih kazni (kazne zatvora, uslovne osude), vrlo popularne kazne za izvršioce SIZD-a u Nizozemskoj jesu tzv. specifični uslovi povezani s uslovnom kaznom, poput zahtjeva za obaveznom liječenjem, plaćanja odštete žrtvama ili srođnicima, takozvane "mjere" obaveznog zavodskog liječenja, kao i kvalifikacija za dugoročan nadzor. Kako navodi i Van der Hoeven (2018), fokus reakcije u Nizozemskoj sve više naginje ka tretmanu ovih izvršilaca (uključujući i liječenje) i njihovom nadzoru (superviziji) nego ka samom kažnjavanju.

Reakcija na SIZD kroz krivičnopravni sistem generalno se pokazala kao neefikasna, a dokaz tome je visoka stopa recidiva među izvršiocima. Međutim, primjenom kazni zatvora postiže se jedan dio svrhe kažnjavanja, a on se ogleda u specijalnoj prevenciji – sprečavanju izvršioca da ponovi djelo u određenom periodu (dok je na izvršenju kazne), ali i u tome što se kažnjavanjem izvršilaca kod jednog broja potencijalnih prestupnika ostvaruje generalna prevencija, i to u smislu izazivanja straha od zatvorske kazne (Finkelhor, 2009). Prema informacijama eksperata, u susjednim zemljama čak 70% otkrivenih izvršilaca ovih djela već su bili osuđivani za ista ili slična djela i bili su na izdržavanju zatvorske kazne (Str-E 4).

Iako se ne može smatrati dobrom praksom u kontekstu BiH, zbog svoje rasprostranjenosti nužno je spomenuti i kaznu kastracije za izvršioce SIZD-a. Nekoliko država u Sjedinjenim Američkim Državama, uključujući npr. Floridu i Kaliforniju, propisuju hemijsku kastraciju za izvršioce upotrebom lijeka Depo Provera, koji kod muškaraca smanjuje nivo testosterona. Ova vrsta tretmana je najefikasnija kod osoba koje imaju nekontrolirane biološke impulse, koji rezultiraju uglavnom samo seksualnim fantazijama o djeci, pri čemu se te fantazije rijetko realiziraju na bihevioralnom planu.

²⁶ Nizozemska kao poseban zakon ima SIZD povezan sa seksualnim zlostavljanjem počinjenim s položaja autoriteta, kao što su roditelj (staratelj), lekar, učitelj ili bilo koji položaj u kojem je žrtva „povjerena na zaštitu/čuvanje“ izvršiocu. U ovom slučaju dob žrtve nije važna, seksualne interakcije s položaja autoriteta uvijek su kažnjive.

U većini zemalja koje su u svom sistemu imale mogućnost kastracije izvršilaca, podrazumijevalo se da svoj pristanak daje izvršilac. S druge strane, određeni broj zemalja propisivao je obaveznu kastraciju za povratnike u vršenju SIZD-a. Međutim, treba reći da neke zemlje, poput Sjeverne Makedonije, iako u svojim zakonima imaju omogućenu kastraciju izvršioca, nikada nisu primijenile takvu mjeru.

5.2.3 Tretman izvršilaca SIZD-a u kazneno-popravnim ustanovama

Još 1990. godine usvojeni su određeni profesionalni međunarodni standardi za tretman odraslih izvršilaca seksualnih prijestupa, a 2000. godine uspostavljena je Međunarodna asocijacija za tretman izvršilaca seksualnih delikata (*International Association for the Treatment of Sexual Offenders – IATSO*). S obzirom na velike specifičnosti u pristupu maloljetnim izvršiocima, godine 2004. IATSO je inicirao izradu minimalnih standarda za postupanje s ovom kategorijom izvršilaca. Na spomenutim profesionalnim standardima izgrađene su dobre prakse u tretmanu prema izvršiocima SIZD-a.

SAD svoj sistem reakcije na kriminalitet bazira na filozofiji retributivne pravde (vidjeti više u Vujović, 2020), a posljedica toga je da je ovo država s najvećim brojem osoba u kazneno-popravnim ustanovama, u kojima se nastoje razviti sistemi rada sa zatvorenicima s ciljem smanjenja broja povratnika u vršenju krivičnih djela. S obzirom na ovakav pristup države, sasvim je očekivano to što su ispitanici u ovom istraživanju zauzeli stav da dobre prakse u menadžmentu nad izvršiocima SIZD-a treba tražiti upravo u praksama ove zemlje (Str-E-12, BiH-E-4).

Biro za zatvore (engl. *Bureau of prisons*)²⁷ je posebno tijelo koje se bavi pitanjima izvršenja sankcija u SAD-u. Kako bi se osigurala primjena najboljih mjera reakcije na izvršioce, Biro nudi Program za menadžment izvršilaca seksualnih delikata (engl. *Sex Offender Management Program - SOMP*). Ovaj program se sastoji od četiri ključne komponente: 1. tretmana, 2. procjene, 3. specijalnog vaspitnog menadžmenta i 4. menadžmenta. Iako je ovaj program još na dobrovoljnoj osnovi, obično su zatvorenici, izvršioци SIZD-a, ohrabreni od uposlenika i bivaju uključeni u program. Uključivanje u ovaj program ne vrši se nužno odmah po ulasku izvršioca u penitencijarnu ustanovu, ali se kao osnovi cilj postavlja da izvršilac bude uključen u ovaj program u posljednje tri godine njegovog boravka u zatvoru (U.S. Department of Justice, 2016). Kada su u pitanju djeca izvršioци SIZD-a, reakcija se prilagođava profesionalnim standardima, koji se i dalje baziraju na tretmanu, ali s izuzetnom raznolikošću, koja treba odgovoriti na potrebe djeteta izvršioca (Vidjeti više u Well-Care 2019).

Australija je jedna od zemalja koje su uzele mnoge dobre prakse iz SAD-a. Naime, način na koji se tretira seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece u Australiji veoma je sličan načinu koji je aktuelan u SAD-u, pri čemu se fokus stavlja na tretman izvršilaca u zatvorima (Harris & McPhedran, 2018). Međutim, s ciljem kontekstualizacije ove vrste reakcije za Australiju, napravljene su određene razlike.

Tretman za izvršioce SIZD u Novom Zelandu provodi se u zatvorima i postoje četiri tipa tretmana: 1) bihejvioralna intervencija – koriste se različite oblici pozitivnog i negativnog potkrepljenja kako bi osoba naučila adekvatne oblike seksualnog ponašanja (da na adekvatan način zadovolji svoje seksualne impulse); 2) kognitivno-bihejvioralna terapija – pomoću koje uče prestupnike novim načinima mišljenja i razmišljanja, te vještinama koje će im pomoći u modifikaciji nepoželjnog seksualnog ponašanja; 3) drugi psihoterapijski pristupi - pomoću kojih prestupnici počinju da razumiju zašto imaju neadekvatne seksualne preferencije i uče kako da modificiraju svoje ponašanje; 4) hormonska terapija ili dobrovoljna kastracija (New Zeland Government, 2016)

Sasvim je očigledno da se dobre prakse u radu s izvršiocima SIZD-a baziraju na sistemskom tretmanu izvršilaca. U komentaru na tretmane koji se provode prema ovim zatvorenicima u Srbiji, a mogu se reflektirati na BiH i ostale zemlje, uvaženi psihijatar i naučni autoritet Milan Kostić kaže: *Sistem mora bolje da funkcioniše i da se na takve pojedince gleda diferencirano. Da se izdvoje oni koji su svojim radnjama već manifestovali tu sklonost, koja je unutarjna, koja je jaka, koja je bestijalna, koja je tako sirova i snažna da u njoj postoji opasnost koja je trajna* (Dosije, 2016). S obzirom na to da značajan broj osoba koje su izvršile SIZD imaju poteškoće u kontroli i regulaciji emocija, te da svoje ponašanje često opisuju kao nekontrolirano, prilikom tretmana nužno ih je naučiti da postoji uzročno-posljedična veza između njihove ličnosti, emocija i ponašanja. Također, potrebno je ispitati šta oni smatraju uzročnikom svog prestupa, a nakon toga ih u toku procesa terapije naučiti da oni imaju kontrolu kako nad emocijama koje osjećaju, tako i nad ponašanjem koje manifestiraju, pri čemu je upravo to ključna faza u modifikaciji njihovog prestupničkog ponašanja. Razvijanjem svijesti o sposobnosti samokontrole vlastitog ponašanja, razvija se i motivacija za mijenjanje prestupničkog ponašanja (McKay, Chapman, & Long, 1996).

5.3 Prakse u reakciji prema identificiranim izvršiocima kroz postpenalne mjere

Faktori rizika za predviđanje recidiva u ispoljavanju SIZD-a mogu se svrstati u tri kategorije: 1. koliko prestupnik ima emocionalne poteškoće i deficite u ispoljavanju intimnosti; 2. razvijena pogrešna uvjerenja (npr. da djeca imaju mnogo benefita od seksualnog odnosa s odraslim osobama) i 3. nedostatak samokontrole, kako u seksualnom, tako i u drugim oblicima ponašanja (preokupiranost razmišljanjima o seksu, slabo razvijene strategije za rješavanje problema, impulsivnost) (Beier, et al., 2015). U skladu s tim, nužno bi bilo raditi na mijenjaju navedenih faktora rizika i tokom boravka prestupnika u zatvoru, a i nakon što odsluži zatvorsku kaznu.

Škotska je 2005. godine donijela zakon kojim je uspostavljen multiagencijski aranžman za javnu zaštitu (engl. *Multi-agency public protection arrangements - MAPPA*) u vidu multisektorske saradnje radi vršenja efikasnog menadžmenta nad izvršiocima seksualnih prestupa, naročito nad onim koji su u najvećem riziku da ponove isto ili slično

ponašanje. Ovaj mehanizam sastoji se od seta politika koje jasno uređuju nadležnosti i odgovornosti, ali uređuju i oblast međusobne razmjene podataka između ključnih agencija u ovoj zemlji: policije, službi kazneno-popravnih zavoda, zdravstvenih ustanova/ vijeća i predstavnika lokalnih vlasti).²⁸ Dok policija ima odjeljenje za menadžment nad izvršiocima na nacionalnom nivou, a svoje djelovanje proširuje pomoću lokalne uprave, lokalne vlasti najčešće daju svoj doprinos pomoću centara za socijalni rad i tzv. odjeljenja za stanovanje. Jedna od ključnih stvari za funkcioniranje ovog sistema je nacionalna baza podataka ViSOR, koja sadrži značajan broj informacija o izvršiocu, koje se redovno osvježavaju i koje su uvijek dostupne nadležnim autoritetima.

Uspostavljanje MAPPA sistema trajalo je dvije godine, pa je već od 2007. godine svaki registrirani izvršilac seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece bio tretiran kroz ovaj sistem. Evaluacija uspješnosti i efikasnosti ovog sistema provedena je četiri puta do 2015. godine, a rezultati su pokazali izuzetno visok nivo uspješnosti. Međutim, svaka od evaluacija pronašla je i značajan prostor za unapređenje i dala konkretne preporuke vlastima i profesionalcima uključenim u primjenu sistema.²⁹ Tako je posebno zanimljivo vidjeti preporuke iz 2015. godine koje se odnose na potrebu usklađivanja sistema u odnosu na potrebe za reakcijom prema izvršiocima SIZD-a u digitalnom okruženju.³⁰

Uspostavljanje tzv. registara pedofila ili registara izvršilaca SIZD-a jedna je od čestih praksi u posljednjih 20 godina. U SAD-u je donesen zakon *Sex Offender Registration and Notification Act (SORNA)*. Kao i većina drugih zakona o registrima s ovom svrhom, SORNA propisuje obavezna ponašanja osobe upisane u registar: redovno javljanje nadležnom organu, redovno osvježavanje identifikacione fotografije, najavu kretanja, zabranu pristupa i sl. Dobrom praksom se pokazalo da registri ne trebaju biti otvoreni za javnost, nego informacije trebaju biti dostupne po zahtjevu građana s obrazloženim i razumnim razlogom za pristup podacima iz registra (npr. prilikom zapošljavanja osoba). Nakon što je Australija učinila javnim registar pedofila u 2019. godini, Australaska komora advokata iznijela je javno mišljenje, pozivajući se na opsežno istraživanje koje provode Prescott i Rockoff (2011), *da će javni registri za izvršioce SIZD-a donijeti više štete nego koristi* (Australian Lawyear Alliance, 2019). Ipak, ključna stvar u donošenju ove odluke bio je stav zakonodavca o zrelosti društva da se ispravno i u skladu sa zakonima nosi s izazovima postojanja izvršilaca SIZD-a u svom okruženju.

U ovom slučaju, izuzetno je važno uzeti u obzir i stavove i iskustva osoba upisanih u ovaj registar. Naime, prema mišljenju nekih od njih, ali i prema stavovima profesionalaca, upisivanje u registre izvršilaca seksualnih delikata predstavlja samo po sebi težu kaznu od one koju je izvršilac izdržao u zatvoru, iako je zamišljeno da bude samo mjera sigurnosti od ponovnog činjenja krivičnog djela. Shawna je jedan od izvršilaca krivičnih djela seksualnog iskorištavanja djece. Iz svoje perspektive opisuje težinu činjenice da je i da će

28 Vidjeti više u Wate R. and Boulton N, 2015. Multi-agency safeguarding in a public protection world: a handbook for protecting children and vulnerable adults. Brighton: Pavilion

29 O provedenim evaluacijama MAPPA sistema vidjeti više u Bryant, Peck, i Lovbakke (2015) i Kemshall, Mackenzie, Wood et al (2005) Strengthening multi-agency public protection arrangements (MAPPA). London: Home Office

30 Pregled sačinile Lynn Kelly i Sharon Jackson i dostupan je javno. <https://www.iriss.org.uk/resources/insights/managing-high-risk-sex-offenders-messages-practice>

do kraja života ostati upisana u registar izvršilaca ovih krivičnih djela (Marshal, septembar 2017). Prema njenim riječima, ni 15 godina nakon onoga što je učinila, a zbog činjenice da je upisana u registar, ne može čak ispuniti svoju ulogu majke na način koji bi željela.

Također, mnogi stručnjaci su saglasni da je upisivanje u registar vrlo teško i smatraju da treba napraviti gradaciju prema težini samog zločina, uzimajući u obzir strukturu ličnosti. Naime, baš poput zakona u RS-u, svi izvršioc, bez obzira na težinu djela i težinu zatvorske kazne koju su odslužili, dobijaju još jednu kaznu - da budu trajno upisani u registar.

Zbog mnogo nedostatka u zakonu koji opisuje registar u SAD-u, veliki broj ovih prestupnika su beskućnici i žive po ulicama. Međutim, još više zabrinjava činjenica da su efekti stigmatizacije koju doživljavaju osuđeni seksualni počinioci toliko rašireni da se protežu čak i na pojedince za koje se samo sumnja da su počinili seksualni zločin (Cubellis, et al.).

Jedna od dobrih praksi, koja djelimično odgovara na opisane probleme s registrima, uspostavljena je u Kanadi. To je program *Circles of Support and Accountability (COSA)* i odnosi se na prevenciju recidiva te je namijenjen osobama koje bi se nakon odsluženja kazne zatvora trebale vratiti u društvenu zajednicu. Zamišljen je kao podrška prestupnicima koji tek izađu iz zatvora kako bi lakše pronašli smještaj i zaposlenje, a sve s ciljem resocijalizacije nakon perioda izoliranosti u zatvoru. Program je nastao kao reakcija na to što osobe koje su počinile krivična djela seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja u Kanadi uopće nisu imale podršku kad je riječ o resocijalizaciji te je broj recidiva za ovu populaciju bio veoma velik (između 70% i 85%). Program je dostupan i Kanadi i Sjedinjenim Američkim Državama, s tendencijom proširivanja i na Australiju. Ne postoji vremensko ograničenje programa koji se završava kada se procijeni da je osoba koja je počinila prestup dovoljno osposobljena za život bez pomoći. Čak i kada osoba nastavi samostalan život, ukoliko opet dođe u iskušenje da počin, ponovo dobija adekvatan tretman i pomoć (Olver & Wonga, 2013)

6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Zaključak 1: U BiH ne postoji razvijen sistem koji bi omogućio adekvatnu reakciju na izvršioce SIZD-a, a koja bi bila u skladu s najboljim svjetskim praksama. Dijelovi ovog sistema mogu se prepoznati u Zakonu o posebnom registru osoba pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zlopotrebe i iskorištavanja djece, koji je usvojen i u fazi je početne primjene u RS-u.

Preporuka 1: BiH sa svim svojim političko-administrativnim dijelovima treba uspostaviti sistem (ili program) koji će omogućiti efikasnu reakciju na izvršioce seksualne eksploatacije i zlostavljanja djece i koji će podrazumijevati set planski osmišljenih i organizirano poduzetih mjera na tri nivoa reakcije: (1) mjere prema neregistriranim izvršiocima i potencijalnim izvršiocima, (2) mjere krivičnopravne i penalne reakcije na izvršioce i (3) mjere prema izvršiocima nakon izdržavanja krivičnopravnih sankcija.

Zaključak 2: Strateški dokumenti, koji su u posljednjih pet godina nesistematično razvijani i usvajani, u svoj sadržaj nisu uključili mjere i aktivnosti koje se odnose na reakciju prema izvršiocima krivičnih djela SIZD-a. Suprotno tome, dobre prakse na evropskom i sjevernoameričkom kontinentu ukazuju da je upravo reakcija prema izvršiocima seksualnih delikata na štetu djece nerazdvojan dio valjanog strateškog okvira.

Preporuka 2: Unapređenje mjera reakcije na izvršioce SIZD-a u BiH treba biti sastavni dio strateških dokumenata kojima se tretira pitanje SIZD-a.

Zaključak 3: Usljed ograničenih znanja o fenomenu, pojave brojnih predrasuda, te činjenice da u javnost najčešće izlaze najteži slučajevi SIZD-a, opća javnost i profesionalna zajednica nisu dovoljno senzibilizirane za otvoreno razmatranje primjene najboljih praksi u ovoj oblasti. Tako i zakonodavna tijela ostaju prilično zatvorena za donošenje pravnih akata koji bi omogućili reakciju u skladu s identificiranim dobrim praksama.

Preporuka 3a: Ohrabriti provođenje istraživanja i organiziranje relevantnih naučnostručnih skupova (okrugli stolovi, konferencije, diskusije i sl.) o temi reakcije na izvršioce SIZD-a, kojima će cilj biti bolje profesionalno razumijevanje fenomena i koji će utjecati na promjene u zvaničnim politikama reagiranja na ovaj oblik kriminaliteta.

Preporuka 3b: Započeti senzibilizaciju javnosti o mjerama reakcije na izvršioce SIZD-a, kojima svrha nije samo odmazda i kažnjavanje izvršilaca. Tom prilikom neophodno je naglasiti činjenicu o različitosti oblika i težine SIZD-a, kao i različitosti karakteristika izvršilaca, uključujući različite motive za takve prestupe. Početni koraci trebaju biti usmjereni ka ukazivanju na činjenice ko sve može biti izvršilac (npr. to može biti dijete), te da postoje laki oblici ovih krivičnih djela.

Zaključak 4: U BiH ne postoje nikakve mjere reagiranja prema izvršiocima koji nisu formalno otkriveni, iako se ovaj pristup smatra jednim od najvrednijih u suprotstavljanju SIZD-u.

Preporuka 4: Razmotriti prve korake za uvođenje mjera reakcije na neregistrirane izvršioce SIZD-a, na osnovu opisanih dobrih praksi, posebno vodeći računa o nivou senzibiliziranosti zajednice i nivou senzibiliziranosti profesionalaca za takve programe.

Zaključak 5: U suštini, najbolje prakse u reakciji na izvršioce SIZD-a zasnivaju se na psihološkom tretmanu. Dok zemlje s retributivnim pristupom u odgovoru na kriminalitet (npr. SAD) provode tretmane u kazneno-popravnim ustanovama, u zemljama Evropske unije tretmani se najčešće provode izvan takvih ustanova, ali u kombinaciji s drugim mjerama zaštite/nadzora. Međutim, i u jednom i drugom slučaju vrsta tretmana bira se na osnovu provedene procjene ličnih karakteristika izvršilaca, ali i vrste počinjenog krivičnog djela.

Preporuka 5: Provesti detaljnu analizu trenutnih praksi u radu sa zatvorenicima, osuđenim za SIZD, i definirati moguće korake za unapređenje efikasnosti njihovog tretmana.

Zaključak 6: Praksa uvođenja registara koji uređuju oblast nadzora nad izvršiocima SIZD-a nakon što odsluže izrečene kazne pokazala se kao dobra praksa. S ovom praksom je započeto samo na području RS-a, dok u drugim političko-administrativnim cjelinama BiH ne postoje takve mjere. Međutim, i ovaj oblik reakcije ima svoje nedostatke, a oni se, prije svega, ogledaju u teškim posljedicama za osobu koja je upisana u registar, pa se stječe dojam da se ovom mjerom izvršilac dodatno kažnjava.

Preporuka 6a: Pokrenuti inicijative za usvajanje zakona o registrima osoba koje su izvršile djela SIZD-a u FBiH i BDBiH. Također, na osnovu detaljne analize primjene Zakona o registru u RS-u, te analiza svjetskih praksi i trendova u ovoj oblasti, razmotriti opcije za unapređenje postojećeg zakona. Tom prilikom potrebno je posebnu pažnju posvetiti odnosu ovog zakona o registru sa Zakonom o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku.

Preporuka 6b: Uspostaviti bazu ili baze podataka o izvršiocima seksualnih delikata na štetu djece (moguće je proširiti bazu/e u smislu uključenja izvršilaca seksualnih delikata na štetu odraslih osoba), koju/e će koristiti sve nadležne agencije u BiH radi njihovog efikasnog praćenja i upravljanja rizicima od činjenja novih prestupa.

Zaključak 7: Nevladine organizacije u BiH imaju dobre odnose s mrežama profesionalaca i imaju značajan potencijal za zagovaranje u oblasti unapređenja strateškog i zakonskog okvira koji će tretirati izvršioce SIZD-a.

Preporuka 7: Nevladine organizacije, kao predstavnici civilnog društva i „glas građana“, trebaju snažno zagovarati i vršiti kontinuirani pritisak na zakonodavna tijela da se uspostavi sistem/program reakcije na izvršioce seksualnih delikata na štetu djece.

Zaključak 8: Krivični zakoni koji u BiH tretiraju oblast SIZD-a nisu međusobno usaglašeni po pitanju krivičnih djela SIZD-a koja propisuju, kao i po pitanju predviđenih kazni za ta djela. Posebno je važno primijetiti da Krivični zakon FBiH i Krivični zakon BDBiH definiraju dijete kao osobu mlađu od 14 godina, što je u suprotnosti s odredbama Konvencije o pravima djeteta.

Preporuka 8: Detaljno analizirati i unaprijediti krivične zakone u dijelu kojima definiraju SIZD tako da budu usklađeni za sve administrativno-političke cjeline u BiH. Uskladiti odredbe krivičnih zakona FBiH i BDBiH s odredbama Konvencije o pravima djeteta i to u smislu definicije djeteta.

Zaključak 9: U BiH ne postoji uspostavljen poseban mehanizam saradnje između relevantnih institucija kada je pitanju reakcija na izvršioce SIZD-a. Takav mehanizam bio bi logičan i neophodan kada se uspostavi sveobuhvatan sistem reakcije na izvršioce. Međutim, s obzirom na kompleksnost državnog uređenja BiH, taj sistem mogao bi biti prilično kompleksan.

Preporuka 9: Uspostaviti efikasnu multisektorsku i međuagencijsku saradnju u reakciji prema izvršiocima SIZD-a, koja će biti uređena pravnim aktom odgovarajućeg nivoa (prvenstveno razmotriti mogućnost donošenja zakona) i koja treba urediti, ali se ne treba ograničavati na nadležnosti i odgovornosti.

Zaključak 11: Dobre prakse u reakciji na izvršioce SIZD-a, koje su nastajale i razvijale se svijetu, bile su predmet kontinuiranih evaluacija i revizija. Na rezultatima evaluacija i nalazima revizija kreirani su koraci za buduća unapređenja.

Preporuka 11: Nakon uspostavljanja sistema/programa za upravljanje izvornicima seksualnih delikata na štetu djece u BiH ili njenim dijelovima, potrebno je kontinuirano provođenje redovnih evaluacija o utjecaju na smanjenje rizika od povratništva, kao i o efikasnosti procesa unutar sistema/programa.

Zaključak 12: Izbor vrste i mjere krivičnopravne sankcije za izvršioce SIZD-a daje široke raspone kazne zatvora o kojoj sudija treba odlučiti. Prema najboljim evropskim praksama, tom prilikom je neophodno da se u obzir uzmu ključni elementi fenomena SIZD-a.

Preporuka 12: Prilikom izbora vrste i mjere krivičnopravne sankcije za izvršioca SIZD-a potrebno je u obzir uzeti, ali se ne treba ograničavati na sljedeće elemente:

- Karakteristike djeteta žrtve: starost, zrelost djeteta (fizička, psihološka, socijalna), spol djeteta kao element koji se povezuje s težinom nastale posljedice;
- Karakteristike izvršioca (opće i specifične): Dob, spol, eventualni kognitivni deficit, povratništvo u vršenju sličnih djela, motiv/pobuda iz koje je djelo izvršeno, kao i svojstvo izvršioca u odnosu prema žrtvi;
- Radnju izvršenja djela: Je li djelo izvršeno u fizičkom kontaktu s djetetom ili u digitalnom okruženju? Ako je djelo ostvareno u fizičkom kontaktu, je li došlo do penetracije?

Zaključak 13: Posebno dobra rješenja u reakciji na izvršioce SIZD-a (npr. u Nizozemskoj) ostvarena su pomoću posebnih zakona, koji su izvan krivičnog zakona propisali određene oblike reagiranja.

Preporuka 13: Razmotriti donošenje zakona kojima će se posebno tretirati pitanje SIZD-a kao širi oblik ponašanja od trenutno propisanih krivičnih djela u krivičnim zakonima, kao što su ponašanja koja obično predstavljaju uvod u SIZD (npr. grooming, koji trenutno predstavlja krivično djelo jedino ako je došlo propisano kao krivično).

7. POPIS LITERATURE

Naučna i stručna literatura

1. Australian Lawyear Alliance (2019). *Opinion: A public register of child sex offenders will do more harm than good*. <https://www.lawyersalliance.com.au/opinion/a-public-register-of-child-sex-offenders-will-do-more-harm-than-good>
2. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, (Fifth Edition; DSM-V)*. Washington, DC: Author.
3. Babchishin, K. M., Hanson, K. R., & VanZuylen, H. (2015). Online child pornography offenders are different: a meta-analysis of the characteristics of online and offline sex offenders against children. *Archives of Sexual Behavior*, 44(1), 45-66.
4. BBC (2020). *Germany investigates 30,000 suspects over paedophile network*. (Published on 29 June 2020). <https://www.bbc.com/news/world-europe-53224444> (Accessed 12. 12. 2020)
5. Beier, K., M, Ahlers, C. J., Goecker, D., et al. (2009). Can pedophiles be reached for primary prevention of child sexual abuse? First results of the Berlin Prevention Project Dunkelfeld (PPD). *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*. 20 (6), 851–867
6. Berelowitz, S., Clifton, J., Firimin, C., Gulyurtlu S., i Edwards, E. (2013). "If only someone had listened" Office of the Children's Commissioner's Inquiry into Child Sexual Exploitation in Gangs and Groups. Available on https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2017/07/If_only_someone_had_listened.pdf
7. Berelowitz et al. (2012). 'I thought I was the only one. The only one in the world'. London: Office of the Children's Commissioner. <https://www.childrenscommissioner.gov.uk/wp-content/uploads/2017/07/If-only-someone-had-listened-CYP.pdf>
8. Bryant, S., Peck, M., i Lovbakke, J (2015). *Reoffending analysis of MAPPA eligible offenders*. London: Ministry of Justice
9. Beier, K. M., Grundmann, D., Kuhle, L. F., Scherner, G., Konrad, A., & Amelung, T. (2015). The German Dunkelfeld Project: A Pilot Study to Prevent Child Sexual Abuse and the Use of Child Abusive Images. *The Journal of Sexual Medicine*, 12(2), 1-14.
10. Cubellis, N., A, Noves, N. D, Fera, A. G. (2018). *Sex Offender Stigma: An Exploration of Vigilantism against Sex Offenders*. *Deviant Behavior*, DOI:10.1080/01639625.2017.1420459
11. Cvitanović, L. (1999). *Svrha kažnjavanja u savremenom kaznenom pravu*. Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu i Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske.
12. Craig, A. L., Lindsay W. R., Browne, K. D. (2010). *Assessment and Treatmnet of Sexual Offenders with intelectual diabilities*. Wiley-Blackwell

13. Dosije (2016). *Tijanin zakon*. Dostupno na https://www.youtube.com/watch?v=Tq79Tgxl0uM&feature=emb_logo
14. Elliott, I. A., Beech, A. R., & Mandeville-Norden, R. (2013). The Psychological Profiles of Internet, Contact, and Mixed Internet/Contact Sex Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 25(1), 3-20.
15. European Commission (2020). COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS - EU strategy for a more effective fight against child sexual abuse https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20200724_com-2020-607-commission-communication_en.pdf
16. Finkelhor, D. (2009). The Prevention of Childhood Sexual Abuse. *The Future of Children*, 19(2), 169-194.
17. Gannon, A. T., i Cortoni F. (2010). *Female sexual offenders, Theory, Assessment and treatment*. Wiley.
18. Grubić-Radaković, L. (1990). Seksualna delikvencija u suvremenom krivičnom pravu. *Zakonitost*, 44 (7-8). 827-840.
19. Jones, E., i Chaplin, E. (2017). A systematic review of the effectiveness of psychological approaches in the treatment of sex offenders with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 33(1), 79-100
20. Kemshall, H., Mackenzie, G., Wood, J. et al. (2005). *Strengthening multi-agency public protection arrangements (MAPPAs)*. London: Home Office.
21. Kovčo, I. (2001). Kazna zatvora - Zašto i kuda? *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 8 (2), 117-136.
22. Harris, D. A., & McPhedran, S. (2018). The sentencing and supervision of individuals convicted of sexual offences in Australia. *Sexual Offender Treatment*, 13(1/2). Retrieved from <http://www.sexual-offender-treatment.org/167.html>
23. Ignjatović, Đ. (2005). *Kriminologija*. Beograd: Službeni glasnik.
24. Ignjatović, Đ. (2009). *Teorije u kriminologiji*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.
25. Luković, M. i Petrović, V. (2017). Modeli tretmana seksualnih prestupnika. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16, (3), 337-370
26. Ly, T., Dwyer, G. R., & Fedoroff, P. J. (2018). Characteristics and treatment of internet child pornography offenders. *Behavioral Sciences & the Law*, 36(2), 216-234.
27. Marotta, P. L. (2017). A systematic review of behavioral health interventions for sex offenders with intellectual disabilities. *Sexual Abuse*, 29(2), 148-185.

28. McKay, M. M., Chapman, J. W., & Long, N. R. (1996). Causal attributions for criminal offending and sexual arousal: comparison of child sex offenders with other offenders. *British Journal of Clinical Psychology*, 35, 63-75.
29. Ministarstvo sigurnosti BiH (2014). *Akcioni plan za zaštitu djece i sprječavanje nasilja nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2014-2015*. https://vsud-rs.pravosudje.ba/vstv/faces/docservlet?p_id_doc=30873
30. Mladenović, R. (1981). *Osnovi penologije*. Sarajevo: Svijetlost.
31. Muratbegović, E., Vujović, S., i Kobajica, S. (2018). *Nasilje nad djecom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini*. Save the Children
32. MUP RS (2020). *Akcioni plan za zaštitu djece od pornografije*. MUP RS. *Neobjavljeni dokument*
33. Marshal, (September 2017) *Shawna: Life on sex offender registry*. <https://www.youtube.com/watch?v=eWPtAJSIkro>
34. Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2016). *Ontucht voor de rechter. Deel 2: De straffen*. Den Haag: Nationaal Rapporteur.
35. Neutze, J., Grundmann, D., Scherner, G., & Beier, K. M. (2012). Undetected and detected child sexual abuse and child pornography offenders. *International Journal of Law and Psychiatry*, 35, 168–175.
36. New Zeland Government (2016). *Sex Offender Treatment for Adults: Evidence Brief*. <https://www.justice.govt.nz/assets/Documents/Publications/Sex-Offender-Treatment-for-Adults.pdf>
37. Olver, M. E., & Wong, S. C. (2013). A description and research review of the Clearwater Sex Offender Treatment Programme. *Psychology, Crime & Law*, 19.
38. Ospina, J. G. (2019). Child sexual abuse: intervention strategy from the prevention models. *Rev Mex Med Forense*, 2019, 4(2):75-90 <https://www.medigraphic.com/pdfs/forense/mmf-2019/mmfi192g.pdf>
39. Radford, L., Allnock, D., i Hynes, P. (2015). *Promising Programmes to Prevent and Respond to Child Sexual Abuse and Exploitation*. UNICEF.
40. Ramljak, A., i Petrović, B. (2005). *Viktimološki pojmovnik*. Sarajevo: Udruženje diplomiranih kriminalista u Bosni i Hercegovini.
41. Radojković, Z., i Petković, N. (2017). Potrebe i mogućnosti tretmana učinilaca krivičnih dela protiv polnih sloboda. *Belgrade School of Special Education and Rehabilitation*, 23(2), s. 71-90
42. Seto, M., C. (2015). *Internet Sex Offenders*. American Psychological Association.

43. Seto, M. C., & Eke, A. W. (2005). The Criminal Histories and Later Offending of Child Pornography Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 17(2), 201-210.
44. Simons, D. A., Wurtele, S. K., & Durham, R. L. (2008). Developmental experiences of child sexual abusers and rapists. *Child Abuse and Neglect*, 32(5), 549-560.
45. Srzentić, N., Stajić, A., & Lazarević, Lj. (1998). *Krivično pravo jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija.
46. U.S. Department of Justice (2016). The national strategy for child exploitation prevention and interdiction. <https://www.justice.gov/psc/file/842411/download>
47. Van der Hoeven, K. (2018). Attitudes towards sex offenders and their risk in the Netherlands. *Sexual Offender Treatment*, 1/2 (13). <http://www.sexual-offender-treatment.org/173.html>
48. Veselinović, N. (2003). Trauma kao tačka susreta seksualnog nasilništva i viktimizacije. *Temida*, 3, 27-39.
49. Vujović, S. (2013). *Kaznena politika za korupcijska krivična djela* (Magistarski rad). Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
50. Vujović, S. (2020). Retributive Justice. In Lewandowski, C. and Bumgarner, J. (Eds): *Criminal Justice in America the Encyclopedia of Crime, Law Enforcement, Courts, and Corrections*. ABC-CLIO, 444-446.
51. Wate, R. i Boulton, N. (2015). *Multi-agency safeguarding in a public protection world: a handbook for protecting children and vulnerable adults*. Brighton: Pavilion.
52. WellCare (2019). *Juvenile Sex Offender Treatment (Policy Number HS-215)*. Dostupno na file:///C:/Users/srdja/Desktop/NA_All_CCG_Juvenile_Sex_Offender_Treatment_eng_03_2019_R.pdf
53. Whitaker, D. J., Le, B. R., Hanson, K., Baker, C. K., McMahon, P. M., Ryan, G., Rice, D. (2008). Risk factors for the perpetration of child sexual abuse: A review and meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 32, 529-548.
54. Yates, P. M. (2003). Treatment of Sexual Offenders: Research, Best Practices, and Emerging Models. *International Journal of Behavioral Consultation an Therapy*, 8(3-4), 89-95.

Pravni akti

1. DIREKTIVA 2011/93/EU EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA (od 13. prosinca 2011) o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja djece i dječije pornografije, te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2004/68/PUP. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0093&from=HR>
2. Krivični zakonik Republike Srpske, „Službeni glasnik RS-a”, br. 64/2017 i 104/2018
3. Krivični zakon Federacije BiH, „Službene novine Federacije BiH”, br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017
4. Krivični zakon BDBIH, 33/2013 - prečišćen tekst, 47/2014 – ispravka 26/2016, 13/2017 i 50/2018
5. UN Konvencija o pravima djeteta (1989)
6. Sex Offender Registration and Notification Act (SORNA)
7. Zakon o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece, „Službeni glasnik Republike Srpske, br. 31/18
8. Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, „Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 13/2010, 61/2013 i 68/2020)

8. PRILOZI

Prilog 1. Protokol za polustrukturirani intervju

Izdvojena pitanja iz Protokola za primjenu polustrukturiranih intervjua

1. Kako se u Vašoj zemlji razumijeva SIZD?
 - a. Postoje li istraživanja o percepciji javnosti o SIZD-u i reakciji na izvršioce? Koji su njihovi ključni nalazi?
 - b. Koja su krivična djela (i druga zabranjena ponašanja) iz ove oblasti propisana zakonima i koji su njihovi osnovni elementi?
 - c. Kako ocjenjujete težinu krivičnih djela SIZD-a?
 - Koje su vrste i mjere kazne (ili drugih oblika reakcije, kao što je vaninstitucionalni tretman) propisane za ova djela u osnovnom obliku?
 - Šta čini kvalifikatorske okolnosti ovih djela?
2. Prema Vašem mišljenju/saznanjima, koliko je SIZD rasprostranjen u Vašoj zemlji, u smislu njegovog obima i frekventnosti javljanja?
 - a. Na čemu zasnivate svoje uvjerenje?
 - b. Koliko je, prema Vašem mišljenju, takvih slučajeva otkriveno, a koliko ih je ostalo u domenu "tamne brojke" (približno u procentima)?
 - c. Postoje li pokazatelji znatnih razlika u broju zvanično registriranih slučajeva SIZD-a od strane policije i broju pravosnažnih presuda za ova djela?
3. Ko su izvršioци SIZD-a i koje su njihove karakteristike? (Diskutirati prema kategorijama ispod)
 - a. Maloljetna/punoljetna lica (posebne dobne grupe među punoljetnim licima)
 - b. Muškarci/žene
 - c. Poznanici ili osobe nepoznate žrtvi
 - d. Izvršioци zbog finansijske koristi / izvršioци iz požude (strasti/nagona) / iz drugih pobuda
4. Prema Vašem mišljenju, da li je potrebno imati razvijene programe/modele reagiranja prema različitim tipovima izvršilaca seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece?
 - Da li sistem u Vašoj zemlji nudi primjeren/adekvatan nivo reakcije na različite tipove izvršilaca SIZD-a?
5. Postoji li u Vašoj zemlji strategija za suzbijanje seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece?
 - Ako postoji, da li se njome obuhvata i pitanje reakcije na izvršioce SIZD-a (ne samo u smislu primjene vrste i mjere krivične sankcije nego i u smislu tretmana prije, u toku i nakon izvršenja kazne)?

6. Postoje li u Vašoj zemlji razvijeni programi/modeli rada s izvršiocima SIZD-a:
- a. koji još nisu otkriveni i registrirani, ali su svjesni rizika da bi mogli izvršiti/ponoviti SIZD?
 - b. koji su registrirani od strane policije/tužilaštva i osuđeni?
 - I. Postoje li posebni pristupi i metode rada s izvršiocima SIZD-a u toku krivičnog postupka?
 - II. Postoje li posebni programi rada u zavodskim ustanovama s ovom kategorijom (tj. za vrijeme izvršenja kazne). Ako postoje, koje su dobre prakse u primjeni tih modela/programa? Postoje li činjenice da su takvi modeli postigli uspjeh? Da li se prvo radi procjena karakteristika izvršilaca, pa se onda uvode u tretman?
 - c. koji nakon što oni izdrže kazne i mjere izrečene od strane suda?

Za svaki od postojećih modela osigurati detaljan opis, u smislu sadržaja i procedura za primjenu programa/modela. Osigurati činjenice na osnovu kojih se mogu izvesti zaključci da su određeni modeli dobre prakse. Osim usmenih iskaza ispitanika, prikupiti druge izvore verifikacije gdje god je moguće (npr. evaluacije, revizije, testiranje i dr.).

7. Da li su u Vašoj zemlji uspostavljeni kanali za (anonimnu) komunikaciju s osobama koje su već izvršile ili vjeruju da su u povećanom riziku od uključivanja u krivična djela SIZD-a?

Detaljno opisati procedure, uključene strane i osigurati izvore verifikacije.

8. Postoji li registar izvršilaca SIZD-a u vašoj zemlji?
- Ako postoji, koje su njegove prednosti, a koji su izazovi u primjeni?

Detaljno opisati procedure, uključene strane i osigurati izvore verifikacije.

9. Kako ocjenjujete kaznenu politiku prema izvršiocima SIZD-a?
- a. Kaznenu politiku zakonodavca, u smislu predviđenih kazni i mjera za izvršioce?
 - b. Kaznenu politiku sudova, u smislu izricanja kazni i mjera koje im stoje na dispoziciji?

10. Koje su specifičnosti penalnog tretmana prema izvršiocima SIZD-a u Vašoj zemlji?

11. Postoje li neke značajne karakteristike reakcije na izvršioce SIZD-a u Vašoj zemlji koje nismo spomenuli u prethodnim pitanjima?

Prilog 2. Spisak intervjuiranih eksperata/profesionalaca

Eksperti iz BiH

1. Centar za socijalni rad, psiholog
2. Policija, inspektor
3. Policija, inspektor
4. Osnovni sud, psiholog (stručna podrška)
5. Okružni sud, sudija
6. Kazнено-popravni zavod, psiholog
7. Kazнено-popravni zavod, psiholog
8. NVO, menadžer
9. Univerzitet u Sarajevu, profesor kriminologije

Strani eksperti

1. Centar za socijalni rad, Srbija, psiholog
2. NVO, Srbija, koordinator za prevenciju nasilja i zlostavljanja
3. NVO za zlostavljanu djecu, Hrvatska, socijalni radnik
4. Kazнено-popravni zavod, Crna Gora, psiholog
5. Tužilaštvo Nizozemske, tužilac
6. Univerzitet u Manchesteru, profesor
7. Organizacija za podršku izvršiocima, Njemačka
8. Organizacija za podršku izvršiocima, Nizozemska
9. Organizacija za podršku izvršiocima, Velika Britanija
10. Univerzitet u Utrechtu, profesor
11. Supervizorska služba u SAD-u, službenik za superviziju
12. Centar za prestupnike (NVO), SAD

Prilog 3. Pregled krivičnih djela seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u krivičnim zakonima u BiH u odnosu na predviđene kazne

Naziv KD-a u KZ RS	Visina predviđene kazne zatvora ³¹	Kvalifikatorna okolnost ako je dijete žrtva
Genitalno sakaćenje žena	Od 1 do 12 g.	DA
Prinudna sterilizacija	Od 2 do 10 g.	DA
Silovanje	Od 5 do 20 g. ³²	DA
Spolna ucjena	Od 1 do 8 g.	NE
Obljuba nad nemoćnom osobom	Od 2 do 20 g. ³³	NE
Obljuba zloupotrebom položaja	Od 2 do 5 g.	NE
Navođenje na prostituciju	Od 6 mj. do 8 g.	NE
Spolno uznemiravanje	Od 3 mj. do 2 g.	NE
Bludne radnje	Od 3 mj. do 3 g.	NE
Obljuba nad djetetom mlađim od 15 godina	Od 2 do 45 g. ³⁴	N/A
Spolna zloupotreba djeteta starijeg od 15 godina	Od 6 mj. do 10 g.	N/A
Navođenje djeteta na prisustvovanje spolnim radnjama	Od 6 mj. do 8 g.	N/A
Iskorištavanje djece za pornografiju	Od 6 mj. – 10 g.	N/A
Iskorištavanje djece za pornografske predstave	Od 6 mj. – 10 g.	N/A
Upoznavanje djece s pornografijom	Od 6 mj. – 3 g.	N/A
Iskorištavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih djela seksualnog zlostavljanja ili iskorištavanja djeteta	Od 1 do 8 g.	N/A
Zadovoljenje spolnih strasti pred djetetom	Do 3. g	N/A
Navođenje djeteta na prostituciju	Od 6 mj. – 10 g.	N/A
Trgovina djecom	Najmanje 5 g.	N/A

³¹ Kazne prikazane u tabeli odnose se na (1) minimalnu kaznu koja je predviđena krivičnim zakonima za izvršioca u slučaju konkretnog krivičnog djela izvršenog prema djetetu [posebni minimum] i (2) maksimalnu kaznu koja se može izreći za konkretno djelo kroz njegove kvalifikatorne oblike.

³² Kao gornja granica postavljen je opći maksimum, odnosno „najmanje 10 godina zatvora“

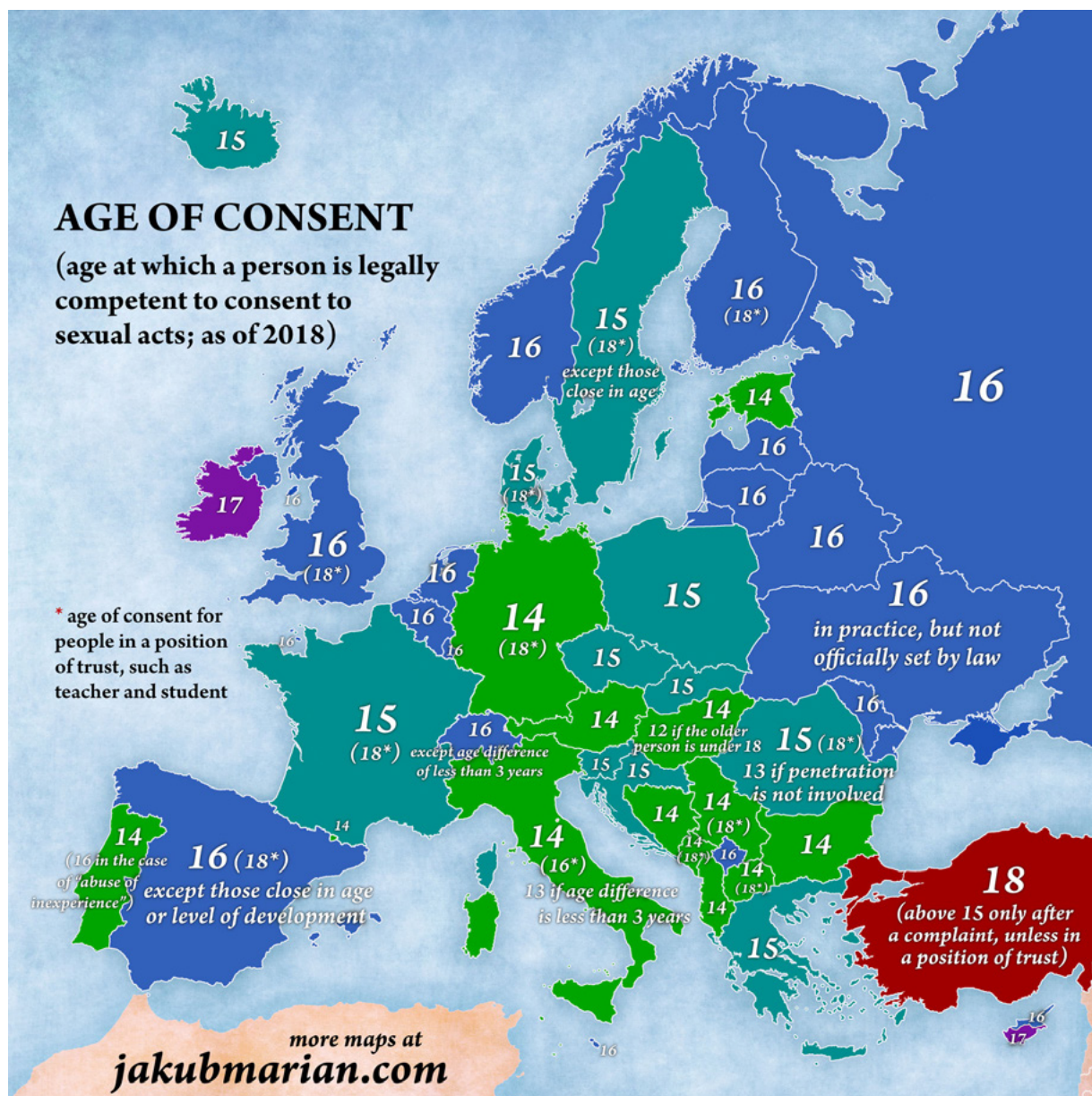
³³ Kao gornja granica postavljen je opći maksimum, odnosno „najmanje 10 godina zatvora“

³⁴ Kazna dugotrajnog zatvora (25-45g.) samo u slučaju ako kao posljedica ovog djela nastupi smrt djeteta.

Prilog 4. Prikaz maksimalnih kazni za delikte SIZD-a u Australiji

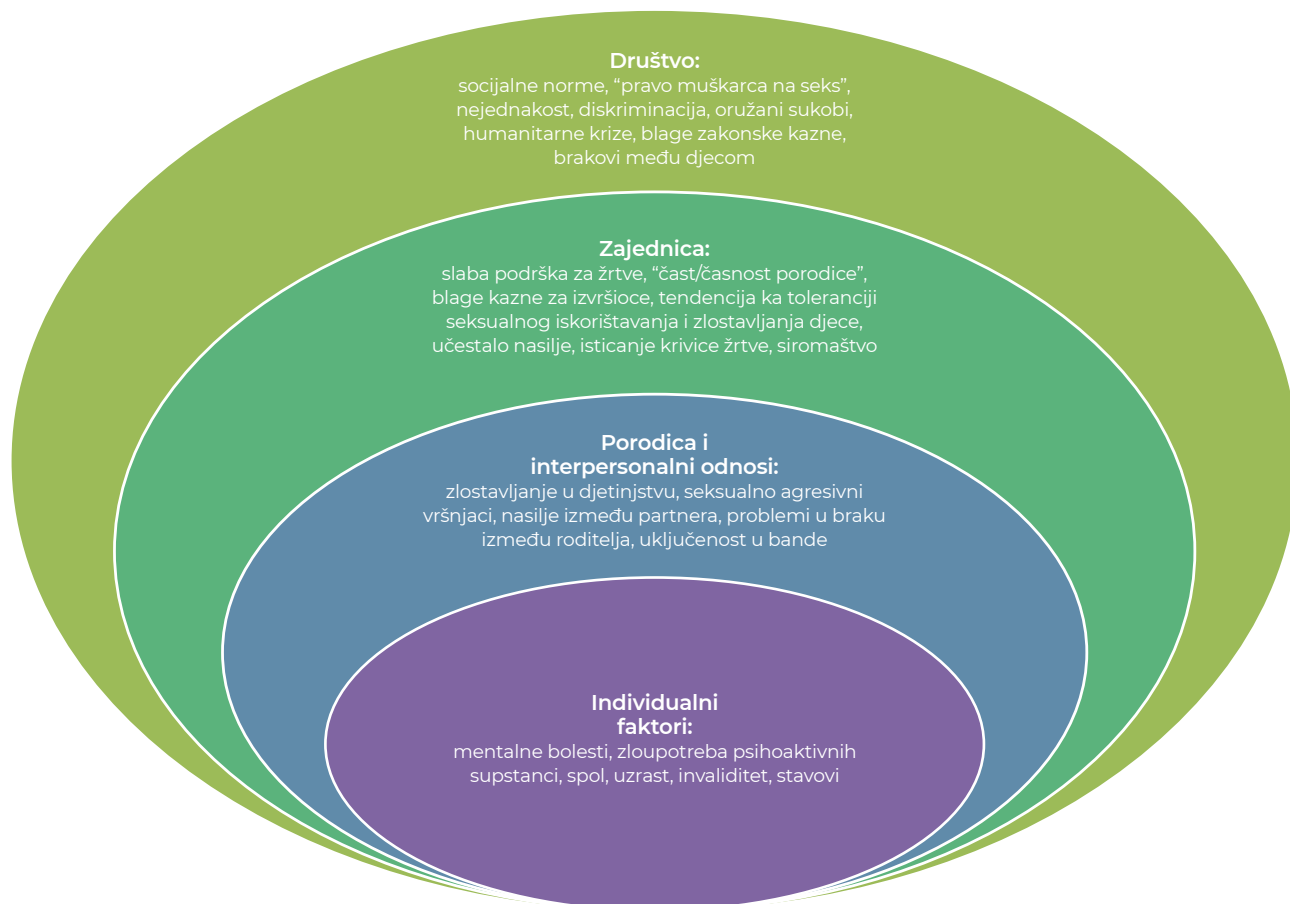
	QLD (Queensland)	NSW (New South Wales)	VIC (Victoria)	WA (Western Australia)
Attempted rape	14 years	14 years	10 years	5-7 years
Rape	Life	Life	25 years	14-20 years
Contact sexual offense against a child	Life	Life	25 years	7-20 years
Noncontact sexual offense against a child	20 years	20-25 years	15 years	4-10 years
Possession of child exploitative material	14 years (20 years*)	10 years	10 years	7 years
Production of child exploitative material	20 years (25 years*)	10 years (14 years if child is under 14)	10 years	10 years
Distribution of child exploitative material	14 years (20 years*)	10 years	7 years	10 years
Online grooming of a child under 16	5 years (10 years if child under 12)	12 years (15 years if child under 14)	5-10 years	5 years (10 years if child under 13)
* If anonymizing service or hidden network is used				

Prilog 5. Zakonska dobna granica za pristanak na seks u Evropi

Izvor: <https://jakubmarian.com/age-of-consent-by-country-in-europe/>

Prilog 6. Faktori rizika za izvršenje SIZD-a

Izvor: Radford, Allnock, Hynes (2015)

O AUTORIMA

Dr. Srđan Vujović u posljednjih deset godina svoj istraživački fokus stavlja na pitanja zaštite djece kroz kriminološki pristup. Voditelj je i učesnik više međunarodnih istraživanja i velikog broja istraživanja u Bosni i Hercegovini i regionu. Od 2017. godine aktivno istražuje i izučava temu seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, a više od godinu dana provodio je projekt podrške bosanskohercegovačkim praktičarima iz ove oblasti. Objavio je više naučnih i stručnih radova s ciljem jačanja veza između rada naučnika i praktičara za rješavanje pitanja kriminala i odgovora na takva ponašanja.

Dr. Gorjana Vujović zaposlena je kao vanredna profesorica na Katedri za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Naučni stepen doktora nauka stekla je 2011. godine, u oblasti socijalne patologije, što joj je ujedno i uže područje interesovanja. Učestvovala je u dvadeset naučnih konferencija te objavila preko trideset naučnih radova i dvije monografije. Kao saradnik i istraživač učestvovala je u nekoliko projekata.

RECENZIJE

Dr. sci. Elmedin Muratbegović, redovni profesor

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije,
Katedra za kriminologiju
emuratbegovic@fkn.unsa.ba

Sarajevo, 17.02.2021. godine

RECENZIJ rukopisa „*Formalna reakcija na izvršioce seksualnog zlostavljanja djece: Studija o dobrim praksama*“ autora dr. sci. Srđana Vujovića i dr. sci. Gorjane Vujović

Opšti dio

Autori već na samom početku vrlo precizno apostrofiraju cilj ove studije, navodeći da će njome pokušati mapirati dobre prakse u reakciji na izvršioce seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece (u daljnjem tekstu: SIZD) kako u BiH tako i u svijetu. Oni realiziraju datu studiju posmatrajući reakciju kao svaki oblik formalnog sistematskog djelovanja na izvršioce ovih protupravnih ponašanja. Autori takođe napominju da će se ova studija se fokusirati samo na one pristupe koji odgovaraju pravnoj tradiciji u BiH. Rukopis je baziran na kvalitativnim metodama prikupljanja podataka, koje uključuju analizu sadržaja dokumenata, dogmatsko-pravni metod i metod ispitivanja kroz polustrukturirane intervjuje. Uzorak respondenata u intervjuima su BH (9) i strani (12) eksperti iz oblasti i profesionalci nadležni za rad za izvršiteljima SIZD. Autori se posebno bave osnovnim elementima fenomena SIZD, koji sup o njima ključni za odabir adekvatnih mjera reakcije na izvršitelja. Oni smatraju da su dominantni i pažnje vrijedni: karakteristike djeteta kao žrtve; karakteristike izvršioca, i manifestovano ponašanje ili radnja izvršenja. Prema njima, uzrast djeteta žrtve, njegova/njena zrelost, kao i pol djeteta, često determiniraju stepen posljedica po žrtvu, što autori dovode u vezu sa izborom reakcije za izvršioca.

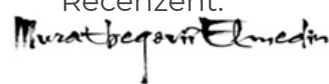
U svojoj analizi, autori napominju da su karakteristike izvršitelja različite, pa na neke od njih, prema njima, treba primijeniti mjere zaštite i postupanja u njihovom najboljem interesu (npr. djeca izvršioci SIZD), dok se u nekim slučajevima opravdanim smatraju i dugoročne zatvorske kazne. U zaključnim razmatranjima, autori smatraju da nisu svi oblici SIZD jednako teški, pa i sama reakcija na njih mora biti različita. Autori smatraju da se neki od njih mogu smatrati lakim krivičnim djelima (npr. grooming), dok se drugi oblici svrstavaju u teška krivična djela. Ovaj Rukopis bez ikakve dileme, može predstavljati izuzetan izvor za unapređenje naučnih, stručnih ali i nastavnih procesa u institucijama koje u svojim nadležnostima i obavezama, ili svom akademskom opusu imaju neposredno ili posredno bavljenje problematikom SIZD.

Iskazani pristup autora, kojim nedvosmisleno želi učiniti razumljivijim oblast SIZD uopšte, nominira rukopis kao vrijednu monografiju.. Također, uvažavajući didaktičke standarde u oblasti društvenih i humanističkih nauka, ovaj rukopis može pružiti kvalitetan sadržaj i za brojne univerzitetske i školske predmete i u obrazovnom pogledu. Specifičan spoj praktičnih rješenja, s jedne strane, sa uvodnim teorijskim eksplanacijskim dijelom, s druge, predstavljaju solidnu osnovu za edukaciju po specifičnim tematskim cjelinama. Kvalitet ovog rada ogleda se u i njegovoj metodičkoj i metodološkoj opremljenosti čime zadovoljava predviđene standarde utvrđene za monografska djela širokog dijapazona upotrebe, naročito za konkretne teme kakva je ova.

Zaključak i prijedlog

Podneseni rukopis autora dr Srđana Vujovića i dr Gorjane Vujović, „FORMALNA REAKCIJA NA IZVRŠIOCE SEKSUALNOG ISKORIŠTAVANJA I ZLOSTAVLJANJA DJECE: Studija o dobrim praksama” sačinjeno je nekoliko segmenata analize problematike SIZD. Svaki od segmenta predstavlja posebnu strukturalnu jedinicu. Rasprave i teorijsko postavljenje teze argumentovane su konkretnim i konciznim nalazima i zaključcima, koji ovom djelu daju poseban kako naučni tako i stručni značaj. Usmjerena pažnja prema izdvojenim oblicima problema koji prate proces SIZD, ovom djelu daju poseban kvalitet. Na kraju, bez ikakve sumnje, može se iskazati da je rukopis po originalnim rezultatima istraživanja, metodologiji te naučnim činjenicama i stavovima aktuelno štivo koje svojim sadržajem doprinosi razvoju ne samo istraživačke prakse već u značajnoj mjeri i teorije u oblasti SIZD uopšte.

Na osnovu iznesenog, smatram da se ispunjeni svi uslovi za objavu ovog rukopisa u vidu monografskog djela, pri čemu nije nevažno naglasiti da se rukopis preporučuje kao vrijedno naučno i stručno djelo ali i kao vrijedan izvor za visokoškolsku edukaciju u brojnim psihološkim, pravnim, politološkim, kriminološkim i drugim srodnim naučnim disciplinama.

Recenzent:

Dr. Sci. Bojana Marinković
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet

RECENZIJ rukopisa „*Formalna reakcija na izvršioce seksualnog zlostavljanja djece: Studija o dobrim praksama*“ autora dr. sci. Srđana Vujovića i dr. sci. Gorjane Vujović

Istočno Sarajevo, 15.02.2021. godine

Rukopis autora dr. sci. Srđana Vujovića i dr. sci. Gorjane Vujović, pod naslovom *Formalna reakcija na izvršioce seksualnog zlostavljanja djece: Studija o dobrim praksama*, predstavlja izuzetno kvalitetnu, opsežnu i značajnu studiju o dobrim praksama i njihovim ograničenjima u reakciji prema izvršiocima seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece. Autori su napravili sistematsku analizu u ovoj oblasti u Bosni i Hercegovini, što predstavlja osnov za pozitivne promjene u zvaničnim politikama. Rukopis je sistematično, pregledno i jasno predstavljen.

Autori studije uočili su složenost ovog problema, identifikujući mnogo pitanja koja se moraju razmotriti u cilju adekvatnog reagovanja na izvršioce ove vrste antisocijalnog ponašanja. Posebno je značajno što su autori uspjeli selektivno pristupiti i identifikovati različite prakse u ovoj oblasti i uzeti primjer onih koje se mogu primijeniti na društvene okolnosti u našoj zemlji, poštujući prihvaćene međunarodne standarde i važeći pravni okvir.

Od izuzetnog značaja je prikaz svih dobrih praksi u svijetu koji može biti odlična osnova za usvajanje zakona o registrima lica koja su izvršila djela SIZD u BiH, kao i korekciji postojećih zakona. Autori su prikazali kakva je praksa u reakciji prema identifikovanim izvršiocima kroz krivično pravni i penalni sistem u Bosni i Hercegovini, te naveli pregled dobre prakse u reakciji na izvršioce SIZD u svijetu.

Autori su koristili kvalitativne metode prikupljanja podataka, koje uključuju analizu sadržaja dokumenata, dogmatsko-pravni metod i metod ispitivanja kroz polustrukturisane intervjuje. Bitno je istaći da su ispitanici u ovim intervjuima bili domaći i strani eksperti iz oblasti i profesionalci nadležni za rad sa izvršiteljima SIZD. Posebno je značajno što su autori istakli i kakav je tretman izvršilaca SIZD u kaznenopopravnim ustanovama, kao i kakva je svrha kažnjavanja u savremenom krivičnom postupku, te najbitnije što su istakli jeste primjer dobre prakse u izboru vrste i mjera sankcije i povezanih mjera. Analizirajući postojeću situaciju u svijetu i kod nas i oslanjajući se na obimnu i relevantnu istraživačku građu, autori su napravili kvalitetnu sintezu studije. Na osnovu svega što su naveli, autori su istakli i sistematizovano prikazali posebne zaključke i preporuke ove istraživačke studije. Osim toga evidentno je da dokument predstavlja originalan, veoma aktuelan pristup, što se ogleda kako u samom izboru teme, tako i korištene literature.

Imajući sve navedeno u vidu sa zadovoljstvom predlažem Izdavaču da dokument Formalna reakcija na izvršioce seksualnog zlostavljanja djece: Studija o dobrim praksama, autora dr. sci. Srđana Vujovića i dr. sci. Gorjane Vujović, publikuje, smatrajući da može biti od velike koristi društvu, ustanovama koje se bave ovim deliktima, naučnim radnicima.